

EMIL PANAITESCU (1885-1958) ȘI ȘCOALA ROMÂNĂ DIN ROMA

Veronica Turcuș

Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca

Școala Română din Roma, întemeiată prin demersurile academicienilor Vasile Pârvan și Nicolae Iorga în anul 1920, și-a început activitatea în noiembrie 1922, devenind unul dintre centrele de excelență ale culturii noastre în străinătate. Dacă primul deceniu al evoluției acestei instituții românești de prestigiu a stat sub semnul incontestabil al personalității și activității lui Vasile Pârvan, directorul ei în anii 1921-27, de-a lungul anilor '30 Școala de la Roma l-a avut în frunte pe profesorul universitar Emil Panaitescu, titularul Catedrei de istoria antică a Universității din Cluj și fost membru al Institutului nostru din capitala Italiei în prima generație de bursieri (1922-24).

Născut la 11 februarie 1885¹ la Cudalbi (județul Covurlui, azi Galați), Emil Panaitescu făcea parte din rândul „tinerilor porniți de la opincă”². Studiile primare le-a urmat în Cudalbi, satul nașterii, însă în ultima clasă a frecventat Școala primară nr. 4 din Focșani. Pregătirea secundară a început-o la Liceul „Vasile Alecsandri” din Galați și a încheiat-o la Liceul „Matei Basarab” din București, pe care l-a absolvit în vara anului 1902³. Așa cum arăta el însuși în anii '20 ai secolului trecut, deoarece provenea dintr-o familie de origini modeste și cu posibilități financiare reduse, în vremea studiilor secundare a fost nevoit să se implice în diferite activități extrașcolare pentru a se întreține. Astfel, încă din clasa a V-a de liceu, dădea lecții copiilor din familii înstărite și colabora la diferite ziare⁴. Aceeași activitate de meditor al odraslelor avute a continuat-o în

¹ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Cluj (D.J.A.N. Cluj), Fond Universitatea „Regele Ferdinand I din Cluj”, nr. 798, Facultatea de Litere, dosar profesor Emil Panaitescu, nr. 155, f. 1, 13, 15v.; doc. nr. 258/5-1924/25, f. 8. Data nașterii diferă (18 februarie 1885) în *Enciclopedia istoriografiei românești*, coord. științific prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 249 (fișă bibliografică redactată de C. P. [Constantin Preda]), și coincide (deci tot 11 februarie 1885) la Teodor Onciulescu, *Emilio Panaitescu (11 febbraio 1885 – 20 febbraio 1958)*, ² Societas Academica Dacoromana. Acta Historica”, Romae, 1959, tomus I, p. 331.

² „Înfrățirea”, Cluj, 1920, 1, nr. 61, 16 octombrie, p. 3.

³ Conform certificatului de absolvire nr. 70 din 30 iunie 1902 emis de Ministerul Instrucțiunii Publice. Vezi D.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 16; T. Onciulescu, *op. cit.*, p. 331.

⁴ Em. Panaitescu, *Răspuns unei calomnii [din „Înfrățirea”]*, „Patria”, Cluj, 1920, 2, nr. 230, 29 octombrie, p. 2.

anii studenției bucureștene, tot în vederea asigurării subzistenței și a frecventării Facultății de Litere, pe care a absolvit-o în anul 1908⁵. Fără îndoială că avea talent și dobândise o anume experiență pedagogică, lucru dovedit și de faptul că – așa cum indica Panaitescu însuși într-o notă cu caracter memorialistic – în vremea „răscoalelor din 1907”, atunci când a fost arestat pentru o activitate de natură anarhistă (legată de orientările sale socialiste din anii respectivi), iar unii părinți ai elevilor pe care îi medita au vrut să îl înlocuiască, copiii au refuzat alt profesor⁶.

Din perspectiva modelelor formative care l-au ghidat pe Emil Panaitescu în anii studiilor sale universitare ar fi de analizat, fără îndoială, influența pe care au avut-o asupra sa D. Onciul, N. Iorga și Gr. Tocilescu, în fond mentori a nenumărate generații de studenți care și-au desăvârșit pregătirea în domeniul științelor istorice la Universitatea bucureșteană în primul deceniu al secolului al XX-lea⁷. De asemenea, ar fi de remarcat faptul că Simion Mehedinți, care conducea în anii respectivi „Convorbirile literare”, a făcut loc în paginile revistei sale colaborărilor, e drept de mică întindere – în special recenzii, cronici și scurte articole –, ale lui Emil Panaitescu, semnate de acesta fie cu numele întreg, fie, frecvent cu inițialele sau cu pseudonimul E. Dragoș⁸. În vremea studenției, Panaitescu a colaborat la „Convorbiri” în anii 1906-1908, cu notițe și recenzii în primul rând de factură istorică. De reținut că începutul colaborării tânărului student cu revista „Convorbiri Literare” este legat tot de contribuția lui Nicolae Iorga, care a intrat din anul 1906 în comitetul de redacție al publicației, an din care vor începe să fie tipărite în paginile sale primele materiale semnate de Emil Panaitescu⁹. „Convorbirile” au fost conduse între anii 1902-1906 de Ioan Bogdan, pentru ca din 1907 și până în 1923 directorul revistei să fie Simion Mehedinți¹⁰. Sub influența profesorului Mehedinți, Emil Panaitescu a încercat și contribuții de natură geografică, demografică și statistică. Aceste recenzii și articole sunt publicate masiv tocmai în anul 1907, dar preocupări tangențiale de asemenea natură se vor perpetua în scrisul lui Emil Panaitescu și în anii ulteriori, în materialele tipărite de asemenea în „Convorbiri”.

De altfel Nicolae Iorga a fost profesorul care a marcat puternic destinul științific al tânărului student de atunci Emil Panaitescu. Chiar dacă, în timpul specializărilor post-universitare, Panaitescu se va orienta definitiv spre istoria antică și spre cercetări de arheologie, întreaga sa studenție a stat sub semnul figurii maestrului, care i-a influențat nu doar pregătirea științifică, ci și orientările politice. Din însărcinarea lui Nicolae Iorga, preocupat în anii respectivi de sursele privitoare la

⁵ Vezi diploma nr. 5029/1908 eliberată de Universitatea din București. D.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., doc. nr. 258/5-1924/25, f. 8.

⁶ Em. Panaitescu, *op. cit.*, p. 2.

⁷ Teodor Onciulescu, *op. cit.*, p. 331.

⁸ D.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 11.

⁹ În anul 1906, Emil Panaitescu a semnat în revistă o recenzie la cartea lui D. Stănescu, *Viața religioasă la români și influența ei asupra vieții publice*, apărută la București în 1906, la Tipografia Cărilor bisericești; în „Convorbiri literare”, 1906, 40, nr. 11, p. 1083-1087.

¹⁰ M. Sânzianu, *Convorbiri Literare. Director Al. Tzigara-Samurcaș. Indice bibliografic, 1867-1937*, București, M.O. Impr. Statului – Impr. Națională, 1937, p. II.

istoria românilor aflate în arhivele ardelen (vezi de exemplu publicarea în anii 1899-1900 a celor două volume de *Documente românești din arhivele Bistriței*, frecventarea Arhivelor sfatului brașovean sau interesul deosebit pe care marele istoric l-a avut în anul 1905 pentru arhivele din Sibiu, unde s-a oprit pentru câteva săptămâni cu soția, în vacanța de Crăciun a anului 1905-1906, pentru a copia documentele cele mai importante din arhiva companiei grecești din secolul al XVII-lea, conservată la protopopiatul din Sibiu¹¹), Emil Panaitescu va fi trimis în Ardeal (la Bistrița, Sibiu și Brașov mai întâi, apoi la Făgăraș și în cele din urmă la Cluj), la începutul anului 1906, pentru a transcrie documentele privitoare la istoria românilor conservate în arhivele de acolo. Misiunea sa de investigare a arhivelor ardelen se înscrie evident pe linia cercetărilor începute de Iorga la Sibiu, la sfârșitul lunii decembrie 1905 și începutul lui ianuarie 1906, fiind inspirată și coordonată de acesta¹². Munca lui Panaitescu în arhivele clujene, apreciată pozitiv de istoricul Andrei Veress, se înscria în proiectul mai general al lui Iorga de editare a *Studiilor și documentelor cu privire la istoria românilor*, tipărite în 31 de volume între 1901 și 1916, precum și în planul filologului Ioan Bianu (directorul Bibliotecii Academiei din 1884, reorganizatorul instituției în fruntea căreia s-a aflat până în momentul morții, survenită în 1935¹³), de a publica un catalog al manuscriselor românești¹⁴.

¹¹ Onisifor Ghibu, *Amintiri despre oameni pe care i-am cunoscut*, ed. îngrijită de Crișan Mircioiu și Șerban Polverejan, note și comentarii Șerban Polverejan, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1974, p. 166-167. În însemnările memorialistice ale lui Nicolae Iorga apar numeroase referințe la interesul său, manifestat la începutul secolului trecut, pentru arhivele ardelen: „Astfel, a început [...] – scria Iorga în vasta construcție autobiografică *O viață de om așa cum a fost* –, publicația, pe care era s-o duc și până la treizeci de volume, a *Studiilor și documentelor privitoare la istoria românilor*. Va intra acolo, pentru *Brașovul și Români*, rezultatul cercetărilor în Arhivele Sfatului brașovean și, cu ocazia unor drumuri ardelen, care, de un timp, aveau și alte scopuri decât știința, noi dovezi ale vieții noastre naționale dincolo de munți. Astfel, o dată, la Sibiu, am aflat că se păstrează la Protopopiat corespondența Companiei grecești de comerț: am stat multe zile, aproape nemâncat, și cu o lumânărică lângă mine, în lungi ceasuri ale nopții, culegând atâta material grecesc și românesc, de cel mai mare folos pentru reconstituirea unei vieți a neamului în acele părți”. N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*. Edit. îngrijită, note, comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu. Studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, București, ed. Minerva, 1984, p. 225.

¹² *Scrisori către N. Iorga. 2. (1902-1912)*. ed. îngrijită de Barbu Theodorescu. Documente literare, București, Edit. Minerva, 1979, p. 223.

¹³ Gabriel Ștrempel, *Biblioteca Academiei Române în viața lui Ioan Bianu*, „Memoriile secției de științe filologice, literatură și arte a Academiei”, București, 1985, 7, p. 27-35.

¹⁴ Vezi scrisoarea lui A. Veress – care în perioada 1903-1914 a ocupat funcția de arhivist la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, publicând în 1914 la Budapesta volumul I din *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* – către I. Bianu din 8 februarie 1906, prin care istoricul maghiar solicită să vină la București pentru o muncă de arhivă, dacă ar fi informat că Academia posedă scrisori și documente în limba maghiară, nepublicate în Hurmuzaki. Pe scrisoare, I. Bianu notează: „14/27. II. 906. Documente ungurești nu se află în colecțiile din București. Cele românești de la Cluj se copiază de unul Panaitescu. Se copiază toate?” La 24 mai 1906, Andrei Veress îi răspunde lui I. Bianu de la Roma (unde se afla trimis tot pentru o activitate de cercetare) în legătură cu posibila lui deplasare la București: „În graba pregătirilor mele pentru a veni din nou aci, nu v-am răspuns la scrisoarea dv. din 27/II decât prin tânărul Panaitescu, care a lucrat la mine în arhivul nostru foarte silitor, și s-a purtat foarte bine, demn de toată lauda. Doresc însă să viu pe la sfârșitul luni august la București [...] să studiez tot ce se va vedea acolo.” *Scrisori către Ioan Bianu*, ed. de Marieta Croicu și Petre Croicu. Vol. V. *Documente literare*, București, Edit. Minerva, 1980, p. 346-347, 352-353.

Un raport aparte îl leagă pe Panaitescu de Nicolae Iorga și sub aspectul influenței ideologice, marele istoric fiindu-i punct de referință pentru orientarea sa politică de mai târziu. Spiritul sămănătorist¹⁵ și aplecarea spre democratismul țărănesc dovedite de marele savant în contextul mișcărilor sociale din anii 1906-1907¹⁶ și-au pus fără îndoială amprenta asupra tânărului istoric în formare.

După obținerea în 1908 a diplomei în științe istorice la Universitatea din București, Emil Panaitescu a intrat în învățământul secundar la Iași, unde preda la Școala Normală „Vasile Lupu”, continuându-și activitatea de profesor mai apoi la București, în cadrul Liceului „Sf. Sava” și al Seminarului Pedagogic Universitar. Cariera sa didactică a fost vremelnic întreruptă de studiile de specializare în istorie

¹⁵ În primii ani ai secolului al XX-lea, Nicolae Iorga s-a orientat spre o colaborare cu „Sămănătorul”, caracterizată de marele istoric drept o „tânără revistă pentru popor, purtătoare și ieftină, lipindu-se de suflet și prin aleasa modestie în formă, care pleca desigur de la discreția lui Vlahuță”. Savantul a colaborat la respectiva publicație în special cu scurte articole, de direcție literară, dar și culturală ori social-politică, fără a fi însă înscrise pe linia programului vreunui partid. Iorga s-a atașat de „Sămănătorul” dintr-o nevoie de renoație – nevoie care îl determinase anterior să se orienteze spre colaborarea la „Epoca” lui Filipescu, soluție novatoare pentru menținerea intransigenței morale a conservatorismului pur –, renoație pornită de la factorul moral și extinsă la nivelul instituțiilor noi, sprijinite în manieră originală pe realitatea și tradiția de viață românească. „În cronică revistei – își amintea mai târziu Nicolae Iorga – am încercat să reconstitui și medii patriarhale prin care voiam să dau un exemplu vremilor rupte din legătura firească, și astfel mi-au răsărit din nou în minte văile dorhoiene, satele de răzeși, curțile de proprietari ale adolescenței mele, cu toată umanitatea de multe feluri care se cuprinsese odată în ele. [...] astfel, de la număr la număr, am ajuns să semnez și să judec, să recomand călduros de cele mai multe ori, tot ce se strecura din literatura curentă, adică, mai limpede, din vădirea unui spirit greșit, care trebuia distrus, și a unui spirit sănătos, care trebuia încurajat.” Nicolae Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost. II. Lupta*, București, Edit. N. Stroilă, 1934, p. 111-114.

¹⁶ Ar fi de remarcat că preocuparea lui Nicolae Iorga față de chestiunea țărănească trebuie interpretată în primul rând sub aspect cultural. De altfel convingerea marelui nostru istoric în anii respectivi era aceea că statul, prin instituțiile sale, avea obligația morală de a ridica nivelul culturii poporului. Mișcarea de stradă din martie 1906 a studenților bucureșteni, stimulată de Nicolae Iorga, avea tocmai acest obiectiv, cultivarea limbii și a culturii române, un evident pas înainte spre realizarea nevoilor naționale. Tocmai pentru a-și exprima liber concepția – „fără caracter de partid și peste deosebirile de partid, contra lor chiar”, cum afirma istoricul în scrierile sale autobiografice – Iorga fondează în mai 1906 propria sa revistă de tentă politico-socială, „Neamul românesc”. De altfel, în al treilea număr al publicației sale, din 18 mai 1906, savantul afirma cu claritate: „cred în două lucruri: în țărănul român și în cultura română, pe care nu-i poți despărți”, pentru ca într-un editorial tipărit la o jumătate de an de la inaugurarea revistei să se delimiteze atât de opiniile celor care înscriseră „Neamul românesc” pe linia unei „demonstrații junimiste”, de aprecierile acelor care o cotau drept „o foaie de scandal”, precum și de părerile care o relaționau cu „povestea întemeierii apropiate a unui partid țărănesc”, aluzie la tentativa lipsită de succes a lui V. M. Kogălniceanu și A. Vălescu, continuatorul lui C. Dobrescu-Argeș la conducerea „Gazetei țăranilor”. „«Neamul românesc» – afirma publicația prin vocea directorului ei în numărul din 9 noiembrie 1906 – e menit [...] numai destăinuirii tuturor nedreptăților, pedepsirii tuturor păcatelor, proclamării tuturor lipsurilor și sânguinței cinstite de a găsi o îndreptare care să ne asigure o viață «vrednică» și «slobodă» pentru poporul întreg, la un înalt nivel de cultură și civilizație.” *Ibidem*, p. 113; *N. Iorga și marea răscoală țărănească din 1907. Mărturii documentare*. Volum întocmit și îngrijit, studiu introductiv și note de Nicolae Liu, Iași, Edit. Junimea, 1984, p. 10, 18.

antică întreprinse în Germania în anii 1910-1913, la München, Leipzig și Bonn, sub tutela istoricului Ulrich Wilken și a arheologului G. Loeschke¹⁷. Activitatea sa științifică în Germania a fost dublată de o misiune primită din partea Ministerului Instrucțiunii (adresa nr. 49740 din 20 septembrie 1910) de a studia organizarea unei școli din Germania, înaintând în anul 1912 un raport asupra Școlii Superioare de fete din Leipzig, condusă de Gandig¹⁸.

Ca tânăr student la Litere, Emil Panaitescu a devenit colaborator al „Vieții românești” chiar din 1906, unde a fost introdus de Constantin Stere, fiind un apropiat al acestuia. La revista „Viața românească”, Emil Panaitescu va colabora masiv doar în anul 1906, rămânând însă nu pentru multă vreme un apropiat al lui Stere, dezamăgit de orientarea germanofilă a acestuia din timpul Primului Război Mondial. Preferința lui Emil Panaitescu pentru democratismul țărănesc se va impune în anii războiului, el numărându-se printre primii membri ai Partidului Țărănesc, amintita formațiune politică propulsându-l și în Camera Deputaților, unde Panaitescu a ocupat un loc în legislatura 1920-22¹⁹.

Anii Primului Război Mondial au însemnat pentru Emil Panaitescu, la fel ca pentru alți tineri intelectuali români, o focalizare a eforturilor la nivel cultural spre păstrarea vie a spiritului românesc în perioada grea a refugiului. La sfârșitul anului 1917 și în primele luni ale lui 1918, aflat la Iași, Emil Panaitescu s-a numărat printre scriitorii și oamenii de cultură care au susținut în manieră directă inițiativele Coroanei României pentru sprijinirea culturală a trupelor de pe front. Cu toate că avusese statutul de reformat²⁰, în anii războiului Emil Panaitescu a făcut serviciul militar voluntar, dar la cenzură, până în ianuarie 1917, mai apoi funcționând ca șef al biroului de informații din Ministerul de Război²¹. Din poziția avută, tocmai în anii dificili 1917-1918, când a fost practic decisă soarta vechiului regat și a României Mari, Emil Panaitescu a realizat o serie de contacte pe care le va exploata mai apoi de-a lungul întregii sale cariere profesionale și politice. Între acestea se evidențiază raportul special cu regina Maria, în contextul eforturilor făcute de casa domnitoare pentru a menține o poziție antigermană consecventă, chiar și atunci când gruparea conservatoare condusă de P. P. Carp părea că este câștigătoare de cauză. În plus, frecventarea familiei regale din poziția pe care o avea (și care l-a recomandat pentru postul de meditator al principesei Marioara în perioada tulbură și periculoasă a sfârșitului anului 1917 și a primei jumătăți a

¹⁷ Emil Panaitescu îi va dedica un studiu lui G. Loeschke în revista „Convorbiri literare” din anul 1916.

¹⁸ D.J.A.N. Cluj, Univ. din Cluj, Fac. de Lit., Dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 14.

¹⁹ *Scrisori către G. Ibrăileanu*, vol. II, ediție îngrijită de M. Bordeianu, Viorica Botez, Gr. Botez, I. Lăzărescu, Al. Teodorescu, prefață N. I. Popa, Studii și Documente, București, Edit. Minerva, 1971, p. 12, 19-20, 34-35, vol. III, 1973, p. 164-165.

²⁰ Emil Panaitescu a aparținut contingentului 1908, fiind reformat prin certificatul Reg. 4 Ilfov nr. 21, în conformitate cu ordinul nr. 1349 din ziua de 14 noiembrie 1907. D.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., Dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 16.

²¹ Ibidem, f. 14.

anului 1918) i-a creat o relație apropiată cu Coroana, relație perpetuată apoi de-a lungul deceniilor interbelice, sursă a unei puternice influențe pe care a avut-o la nivelul diverselor ministere și organisme ale statului român. Din însărcinarea militară pe care o avea, a colaborat cu regina Maria la un proiect de propagandă, care consta în publicarea, alături de o serie de cărți pentru soldați, a unui calendar pe anul 1918, destinat încurajării trupelor române, cu speranța unor schimbări politico-militare în favoarea României.

După întoarcerea victorioasă la București în 1918, regina Maria i-a acordat profesorului permisiunea de a reuni articolele ei, scrise în vremea războiului în jurnalele vremii și destinate în principal soldaților de pe front, într-un volum intitulat *Gânduri și icoane din vremea războiului*, apărut sub îngrijirea lui Emil Panaitescu la Sibiu, în același an. Lucrarea a fost, în cadrul României Mari, așa cum arăta mai târziu Panaitescu într-un panegiric închinat reginei, prima carte a unui român din vechiul regat publicată într-o tipografie din Transilvania²². Tot din limba engleză, Emil Panaitescu va traduce și va îngriji apariția unei alte serii de scrieri aparținând reginei Maria, intitulată *Dor nestins*.

Pe linia efortului învățământului românesc de a-și dobândi locul cuvenit în Transilvania după Marea Unire se înscrie și venirea lui Emil Panaitescu la Cluj, în 1919, pentru a sprijini organizarea Facultății de Litere a Universității de aici. Alături de Vasile Pârvan, care susținea disciplina Istoria antică, fiind profesor titular la București, Emil Panaitescu a fost încadrat conferențiar universitar, ținând o serie de lecții privitoare la istoria grecilor ori asupra problemelor și teoriilor politice și sociale în lumea antică, precum și seminarii axate pe exerciții de epigrafie antică, uneori aplicate la Dacia romană²³. Din această poziție a fost recomandat în 1922 pentru a deveni membru al Școlii Române din Roma²⁴.

Perioada petrecută de Emil Panaitescu în capitala Italiei va fi, la fel ca pentru majoritatea tinerilor bursieri, decisivă în formarea sa ca specialist în domeniul istoriei și al arheologiei. Întreaga sa activitate științifică ulterioară va fi dedicată cercetărilor din domeniul antichităților romane, mai ales al celor legate de provincia Dacia. La indicația lui Vasile Pârvan, Panaitescu se va specializa în topografie antică²⁵, dobândind experiență în vremea stagiului roman prin cercetarea întreprinsă pe un caz local, cetatea Fidenae din apropierea Romei²⁶. De asemenea,

²² Em. Panaitescu, *Marie, reine de Roumanie*, „Revue de Transylvanie”, 1938, 4, nr. 3-4, p. 176.

²³ „Anuarul Universității din Cluj”, Cluj, 1919-1920, 1, p. 31.

²⁴ Vezi procesul verbal al ședinței Consiliului profesoral al Facultății de Litere din Cluj din 17 iunie 1922. D.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., Procesele verbale încheiate în ședințele Consiliului profesoral în anii 1919/20-1923/24, reg. 12, f. 161v.

²⁵ V. Pârvan, *Raport asupra activității Școlii Române din Roma în anul 1922-23*, „Academia Română. Anale. Ședințele din 1922-1923”, ser. II, tom. XLIII, p. 111-113.

²⁶ Rezultatul cercetării a fost publicat în al doilea volum al anuarului Școlii Române din Roma. E. Panaitescu, *Fidenae. Studio storico-topografico*, „Ephemeris Dacoromana”, 1924, 2, p. 416-159 (24 fig., 2 hărți); extras, Roma, Libreria di Scienze e Lettere, 1924, 44 p.

ca urmare a acordurilor cu Școala Engleză din Roma, Emil Panaitescu a beneficiat, alături de Paul Nicorescu, de erudiția și experiența directorului acesteia, Thomas Ashby, specialist în topografie antică, care i-a îndrumat pe cei doi tineri în demersul cercetărilor topografice asupra Viei Appia Antica²⁷. Participarea la excursiile de studii ale Școlii, pe diferite șantiere arheologice din apropierea Romei, la Pompei sau în Sicilia, au contribuit la însușirea metodelor de lucru în domeniu, pe care cercetătorul le-a aplicat, odată cu întoarcerea în țară, în studierea siturilor arheologice din provincia Dacia²⁸. În vara anului 1925 a întreprins săpături arheologice la castrul roman de la Brețcu²⁹, mai apoi la cel de la Cășei³⁰ și a încadrat rezultatele obținute în studiul limesului dacic.

Totodată, în anii stagiului roman Emil Panaitescu a redactat unele articole referitoare la originile latine ale poporului român și la evoluția sa istorică sub semnul ascendenței romane, articole propagandistice redactate în contextul politicii de promovare a valorilor naționale și de recunoaștere a României Mari pe plan internațional. Acesta a fost subiectul studiului publicat în 1923 în numărul dedicat României al revistei „L'Europa Orientale”, material intitulat *Latinità e Cristianesimo nell'evoluzione storica del popolo romeno*³¹, precum și al articolului publicat în „La Nuova Antologia” cu titlul *La frontiera orientale della Latinità: la Romania e la Bessarabia*³², ultima contribuție fiind redactată pe linia unei politici coerente de susținere prin materiale de propagandă a chestiunii Basarabiei în Italia. Acțiunea diplomatică și propagandistică în favoarea ratificării Tratatului de la Paris de către Italia (obținută abia în 1927) era condusă cu multă abilitate de ministrul nostru la Roma, Al. Em. Lahovary, viitorul socru al lui Emil Panaitescu, care a încercat stimularea unui lobby în favoarea României, sensibilizând o serie de personalități ale vieții politice și culturale italiene, între care și președintele din acei ani al Senatului Italiei, Tommaso Tittoni, cunoscut om politic, fost ministru și susținător al cauzei românești la Conferința de Pace de la Paris. Articolele redactate de Panaitescu se încadrează în seria acestor materiale de propagandă, ambele având ca idee centrală rolul României ca factor politic activ al Europei Orientale, funcție

²⁷ V. Pârvan, *Raport asupra activității Școlii Române din Roma în anul 1923-24*, în „Academia Română. Anale. Ședințele din 1923-24”, tom. XLIV, p. 134.

²⁸ E. Panaitescu, *Probleme și metode arheologice în Dacia Superior*, „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania”, Cluj, 1926-1928, 1, p. III-XII.

²⁹ Vezi V. Pârvan, *Raport asupra lucrărilor arheologice din România, făcute în ultimul an de săpături (1925)* în vol. Vasile Pârvan. *Corespondență și acte*, ediție îngrijită, cu introducere, note și indice de Alexandru Zub, București, Edit. Minerva, 1973, p. 277-278.

³⁰ E. Panaitescu, *Castrul roman de la Cășei. Din cercetările nouă (1929)*, „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania”, Cluj, 1929, 2, p. 321-342.

³¹ Idem, *Latinità e Cristianesimo nell'evoluzione storica del popolo romeno*, „L'Europa Orientale”, 1923, 3, nr. 9-11, p. 568-617; în vol. *Studi sulla Romania*, Napoli, Riccardo Ricciardi, 1923, p. 101-134.

³² Idem, *La frontiera orientale della Latinità: la Romania e la Bessarabia*, „La Nuova Antologia”, Roma, 1924, vol. 315, 16 sept., p. 150-165; extras, Roma, Direzione della Nuova Antologia, 1924, 18 p., 7 pl.

fundamentată pe permanența celor două constante istorice ale poporului român, latinitatea și creștinismul. Era subliniată în mod special ideea latinității, importantă în contextul geopolitic al vremii, în care pericolul veleităților de supremație ale Rusiei în bazinul mediteranean putea fi controlat doar printr-o politică activă a statelor occidentale în Europa de Sud-Est. În acest cadru era evidențiată poziția României, primul stat-obstacol pe care acest fenomen expansionist panrus îl întâlnește în cale, și însemnătatea provinciei istorice Basarabia ca frontieră orientală a latinității. De altfel, studiul publicat de Panaitescu în revista „L'Europa Orientale” se încadra într-o inițiativă a amintitei publicații – organ al Institutului pentru Europa Orientală din Roma, fondat în ianuarie 1921 prin contribuția lui Amedeo Giannini, șeful biroului de presă al Ministerului de Externe italian, cu scopul de a facilita contactele dintre intelectualitatea italiană și elitele culturale ale națiunilor Sud-Estului european în spiritul favorizării prezenței culturale și politice a Italiei în Europa Orientală – de a edita un volum de *Studi sulla Romania*, fiind coopțați din partea italiană specialiști în istoria Europei Orientale precum A. Giannini, Oscar Randi, apoi Carlo Tagliavini, în calitate de cunoscător al realităților literare și filologice românești, sau Valerio De Sanctis, care a elaborat un articol privitor la emigrația italiană din România, reliefând importanța acestor comunități în procesul de penetrare economică a Italiei în Balcani. Din partea română au contribuit cu studii la volum, axându-și contribuțiile pe probleme legate de istoricul raporturilor politice româno-italiene, de romanitatea teritoriilor istorice românești, de viața noastră științifică și de organizarea acesteia, de cultura și literatura română, academicieni precum Nicolae Iorga, Nicolae Bănescu, Ioan Bianu sau Sextil Pușcariu, panorama realităților românești de după Marea Unire fiind oferită de articolele bursierilor Școlii Române din Roma. Din punct de vedere propagandistic, materialul lui Emil Panaitescu este cel mai important propus de partea română, oferind un răspuns poziției italiene, exprimată în substanță prin articolele lui Giannini și V. De Sanctis.

Stagiul efectuat la Școala Română din Roma în anii 1922-1924 a contribuit în mod decisiv la evoluția carierei științifice și universitare a lui Emil Panaitescu. Dintre cele două studii care au constituit aportul său la anuarul Școlii din Roma (*Il ritratto di Decebalu*, publicat în primul volum din „Ephemeris Dacoromana” și *Fidenae. Studio storico-topografico*, tipărit în numărul al doilea, pe 1924, al revistei Institutului român din capitala Italiei), materialul cel mai consistent, anume cercetarea topografică, a fost prezentat ca teză de doctorat la Universitatea din Cluj.

Emil Panaitescu și-a susținut doctoratul la începutul lunii februarie 1925 în fața unei comisii compuse din profesorii D. M. Teodorescu, care preda arheologia în cadrul Facultății de Litere și Filosofie clujene, Vasile Bogrea, specialist în filologie clasică, latinist consacrat, care l-a examinat pe candidat în domeniul filologiei latine, Ioan Lupaș, care a precizat cunoștințele doctorandului în sfera istoriei daco-romanilor, bizantinologul Nicolae Bănescu și decanul V. T. Bărbat, președintele comisiei. În urma rapoartelor favorabile ale celor doi referenți din

specialitățile principală și secundară (arheologia, respectiv filologia latină), din 3 februarie 1925, comisia întrunită la 5 februarie a decis acordarea titlului de doctor lui Emil Panaitescu, apreciind de asemenea că doctorandul merită mențiunea *magna cum laude*³³. Diploma de doctor, eliberată la data de 7 februarie 1925 și în care se preciza că doctoratul a fost obținut în filosofie, cu specializarea arheologie și subspecializările filologie clasică și istoria daco-romanilor³⁴, îi dădea lui Emil Panaitescu posibilitatea de a aspira la Catedra de istorie antică a Universității clujene, creată în toamna anului 1919 pentru Vasile Pârvan, rămasă ani de-a rândul vacantă și acoperită prin supliniri, în condițiile opțiunii profesorului pentru continuarea activității sale didactice la Universitatea din București. În urma publicării concursului pentru ocuparea Catedrei de istorie antică de la Universitatea din Cluj, la începutul lunii noiembrie 1925, și a recomandării sale de către un număr de 17 membri ai corpului profesoral al Literelor clujene, în conformitate cu articolul 1 al Legii din 3 martie 1925, cu aplicarea alineatului 3, care scutea de trecerea prin comisia de 4 titulari pe conferențiarul definitiv, Emil Panaitescu a fost titularizat la 23 decembrie 1925, prin Înaltul Decret Regal nr. 3893/925, la Catedra de istorie antică a Universității transilvănene³⁵.

La dobândirea unei poziții în mediul universitar clujean și în viața politică și diplomatică a României interbelice a contribuit și căsătoria lui Emil Panaitescu, la 5 noiembrie 1925, cu Maria-Sofia Lahovary-Krețulescu, fiica lui Alexandru Emanuel Lahovary, în vremea respectivă șeful Legației noastre la Roma, decanul corpului diplomatic român și una dintre cele mai cunoscute personalități ale Externelor române din primele decenii ale secolului trecut. După o îndelungată și fructuoasă carieră în Ministerul Afacerilor Străine, care l-a purtat pe Alexandru Em. Lahovary la Roma, Constantinopol, Viena sau Paris, diplomatul român și-a încheiat activitatea în capitala Italiei, de numele său fiind legată întreaga operă de negociere cu statul italian în vederea fondării Școlii noastre de la Roma și a obținerii unei locații corespunzătoare pentru această instituție de cultură. De relații la fel de prestigioase se bucura Maria-Sofia Lahovary-Krețulescu și din partea mamei, Anna Krețulescu, fiica lui Nicolae Krețulescu, om politic, președinte al Consiliului de Miniștri în anii '60 ai secolului al XIX-lea, ministru în repetate rânduri și agent diplomatic la Roma, Sankt Petersburg și Paris, așa că sunt explicabile aspirațiile lui Emil Panaitescu la o poziție politică și diplomatică în anii respectivi³⁶.

³³ D.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 2-5.

³⁴ Idem, doc. nr. 258-1924/25.

³⁵ Idem, Procesele verbale încheiate în ședințele Consiliului profesorilor din anii 1924/25-1928/29, reg. nr. 58. f. 321/69-322/70; doc. nr. 171-1925/26, f. 1-3; doc. nr. 214/i-1925/26; dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 16v, 17.

³⁶ Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, vol. I, 1918-1937, ediție și studiu introductiv de Stelian Neagoe, București, Humanitas, 1993, p. 55-56; Costel Iordăchiță, *Un diplomat ilustru: Alexandru Emanoil Lahovary (1856-1950)*, „Mousaios. Buletin științific al Muzeului Județean Buzău”, 2003, 8, p. 241-260.

În viața politică internă proaspătul profesor universitar a optat la sfârșitul anilor '20 pentru Partidul Național Liberal, după ce în alegerile din martie 1922, în care și-a prezentat candidatura pentru Cameră, tot din partea Partidului Țărănesc și din nou în circumscripția electorală Șomcuta-Mare din Județul Satu-Mare, a fost surclasat de candidatul național-liberalilor în urma unui balotaj și a repetării, în consecință, a procedurilor electorale³⁷. Poziția sa în Partidul Țărănesc se deteriorase și pentru că se opusese acceptării lui Constantin Stere în respectiva formațiune politică, iar atunci când, prin fuziunea din iulie 1921 cu Partidul Țărănesc din Basarabia al cărui deputat era și C. Stere acesta se impunea în partid, Panaitescu a fost marginalizat, părăsind în cele din urmă amintita asociație politică. În alegerile din iulie 1927, Emil Panaitescu a candidat din partea Partidului Național Liberal în circumscripția electorală Sălaj, fiind al treilea pe lista partidului și obținând primul loc pe lista supleanților, ceea ce l-a favorizat pentru obținerea unui mandat în Cameră în legislatura 1927-28. Panaitescu va păstra aceeași orientare politică și în anii '30, rămânând după momentul iunie 1930 de partea liberalilor conduși de I. G. Duca și candidând pentru Adunarea Deputaților în alegerile din decembrie 1933 în circumscripția electorală Buzău, al cincilea pe lista celor șase candidați propuși de Partidul Național Liberal și intrând în Cameră în legislatura 1933-37³⁸.

În viața diplomatică, profesorul Emil Panaitescu se considera mai mult decât îndreptățit, în virtutea relațiilor personale și a statutului său de „decan” de vârstă al primei generații de membri ai Școlii Române din Roma, să aspire, după moartea survenită în iunie 1927 a directorului Institutului nostru de acolo, academicianul Vasile Pârvan, la demnitatea conferită de acest prestigios post de la ambasada culturii noastre în capitala Italiei. De aceea, în toamna anului 1927, atunci când s-a discutat în Academia Română problema succesiunii lui Pârvan în fruntea Școlii de la Roma, hotărându-se recomandarea unui delegat provizoriu, pe o perioadă de doi ani, până la afirmarea definitivă a unuia dintre tinerii arheologi, care va putea mai apoi reprezenta cu succes Institutul Român din capitala Italiei, numele lui Emil Panaitescu a fost menționat primul pe lista celor trei persoane propuse spre recomandare. În urma discuțiilor purtate în ședința ordinară a Academiei Române din 4 noiembrie 1927, s-a ajuns la exprimarea voturilor pentru trei candidați: era vorba de Emil Panaitescu, al cărui nume era menționat primul, de G. G. Mateescu, conferențiar de epigrafie și antichități greco-romane la Universitatea din Cluj, discipol al lui Pârvan și fost elev al Școlii Române din Roma în prima generație de bursieri, susținut nemijlocit de Nicolae Iorga, precum și de Nicolae Bănescu. În urma exprimării celor 17 voturi ale membrilor Academiei, G. G. Mateescu a

³⁷ „Monitorul Oficial”, 1922, nr. 283, 17 martie, p. 12422; nr. 289, 24 martie, p. 12819.

³⁸ Idem, 1933, nr. 300, 29 decembrie, p. 7967.

întrunit 8 susținători, Nicolae Bănescu doar 6, iar Emil Panaitescu numai 2, un vot fiind alb³⁹.

Deoarece delegarea lui G. G. Mateescu în fruntea Institutului nostru din capitala Italiei era temporară⁴⁰, Emil Panaitescu a încercat prin toate mijloacele, în primul rând cele științifice, să devină o opțiune viabilă pentru succesiunea lui Pârvan la Roma. O primă inițiativă, menită să contracareze prestigioasa poziție pe care o dobândise Mateescu în mediul academic roman, a fost ideea organizării, la 18 februarie 1928, la București, a Asociației foștilor Membri ai Școalei Române din Roma, societate care îi reunea, în mod semnificativ, pe 17 dintre cei 18 foști *alumni* ai Institutului din Roma, lipsind din rândul lor doar directorul de atunci al Școlii, G. G. Mateescu. Definită ca o asociație care își propunea menținerea relațiilor de camaraderie dintre foștii bursieri ai instituției, urmărind în același timp păstrarea contactului cu activitatea Institutului din capitala Italiei și înlesnirea, prin publicații proprii, a activității științifice a membrilor ei, societatea, al cărei președinte a fost în primii doi ani de funcționare Emil Panaitescu, a avut în vedere crearea unui veritabil canal paralel de comunicație cu mediul universitar și științific roman, fundamentat pe generoasa opțiune de a se asigura foștilor elevi de la Roma menținerea raporturilor cu celelalte Școli din capitala Italiei și cu instituțiile culturale de acolo. Orientată apoi spre cultivarea memoriei fondatorului Institutului român de la Roma, academicianul Vasile Pârvan – și din acest motiv intitulată din 1929 „Asociația academică Vasile Pârvan a foștilor Membri ai Școalei Române din Roma” – societății i-a fost subliniat caracterul academic și științific, urmărindu-se asigurarea unei vizibilități a acesteia la nivelul Academiei Române, forul științific de care depindea noua recomandare a directorului Școlii Române de la Roma, la începutul anului 1930⁴¹. Numeroasele inițiative comemorative ale asociației erau prezentate Academiei Române, așa cum a fost, de exemplu, constituirea unui Fond „Vasile Pârvan” pentru ridicarea unui bust al profesorului în localul Școlii Române din Roma. În ședința generală a Academiei Române din 22 mai 1929 – dată la care directorul Institutului de la Roma, George G. Mateescu, era foarte bolnav, nemaiputându-și prezenta tradiționalul raport anual în fața celui mai înalt for științific al țării – se citea înștiințarea Asociației foștilor membri ai Școlii din Roma privitoare la proxima finalizare a bustului academicianului Pârvan, fiind în același timp dăruit Academiei spre păstrare modelul luat de sculptorul O. Han, autorul operei⁴².

³⁹ „Academia Română. Anale. Ședințele din 1927-1928”, tom. XLVIII, p. 30-33.

⁴⁰ Prin adresa nr. 407 din 26 ianuarie 1928, Direcția Generală a Învățământului Superior din Ministerul Instrucțiunii îl delega pe G. G. Mateescu, conferențiar la Universitatea din Cluj, cu direcțiunea Școlii Române din Roma pe o perioadă de doi ani, cu începere de la 1 ianuarie 1928. D.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., doc. nr. 364/i-1927/28, f. 1.

⁴¹ „Buletinul Asociației foștilor Membri ai Școalei Române din Roma”, București, 1928/29, 1, p. 3-4, 6-8, 10-12.

⁴² „Academia Română. Anale. Ședințele din 1928-29”, tom. XLIX, p. 142.

În întreaga perioadă în care G. G. Mateescu a condus Școala Română din Roma (1927-1929), Emil Panaitescu a încercat să se impună în domeniul științific pe care îl reprezenta, publicând o serie de lucrări de specialitate, participând la manifestările științifice internaționale – la Congresul Internațional de Științe Istorice de la Oslo în august 1928 și la Congresul arheologic de la Berlin din 1929 – sau contribuind, la începutul anului 1929, la organizarea Institutului de Studii Clasice de la Cluj, proiect mai vechi al lui Vasile Pârvan, realizat parțial și repropus la sfârșitul anilor '20.

Membru încă din anul 1922 în Comisia Muzeului Etnografic din Cluj – alături de Sextil Pușcariu, Al. Lapedatu, G. Vâlsan, G. Oprescu și R. Vuia –, Emil Panaitescu s-a implicat și în activitatea de organizare a acestuia din prima jumătate a anului 1928, operă de colectare și sistematizare încheiată în vara anului respectiv, când întreaga colecție, patronată până atunci de Fundația Culturală „Regele Mihai I”, a trecut în proprietatea statului⁴³. Tot din anul 1928, Emil Panaitescu a devenit membru al Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania⁴⁴. În primul număr, pe anii 1926-1928 al „Anuarului Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania” apărut în 1929 la Cluj, Emil Panaitescu publica o lucrare cu caracter metodologic, *Probleme și metode arheologice în Dacia Superior*, urmărind mai ales problemele legate de conservarea edificiilor scoase la lumină în urma campaniilor de săpături arheologice întreprinse în anii respectivi în Transilvania, argumentându-și poziția pe baza experienței și soluțiilor oferite de marile școli arheologice, cea germană și cea italiană.

În același an, 1929, Emil Panaitescu și-a concentrat într-o broșură, intitulată *Protoistoria Daciei. Opera lui Vasile Pârvan*, apărută la Cluj la Institutul de Arte Grafice „Ardealul”⁴⁵, două dintre contribuțiile sale la numărul al cincilea, pe 1927-1928, al „Dacoromaniei. Buletinul «Muzeului Limbii Române»”: era vorba despre necrologul închinat lui Vasile Pârvan⁴⁶ și despre recenzia dedicată *Geticii* lui Pârvan⁴⁷.

Aceste două broșuri-extrase vor fi trimise de către Emil Panaitescu Academiei Române în toamna anului 1929⁴⁸, atunci când se punea din nou problema recomandării unui director la Școala Română din Roma, în locul rămas liber prin decesul prematur al lui G. G. Mateescu la 7 iunie 1929.

În urma săpăturilor întreprinse din anul 1925 la castrele romane de la Brețcu și Cășei, Emil Panaitescu a adunat un material arheologic inedit pe care și-a axat

⁴³ D.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 24 v; Emil Panaitescu, *Muzeul Etnografic din Cluj [Cuvântare rostită în ziua inaugurării Muzeului, 17 iulie 1928]*, „Societatea de Măine”, Cluj, 5, 1928, nr. 12-13, 1-15 iul., p. 241-242.

⁴⁴ D.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 24.

⁴⁵ Em. Panaitescu, *Protoistoria Daciei. Opera lui V. Pârvan*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1929, 29 p.

⁴⁶ Idem, *Vasile Pârvan*, „Dacoromania”, 1927-28, 5, p. 883-885.

⁴⁷ Idem, *Protoistoria Daciei*, „Dacoromania”, 1927-1928, 5, p. 727-743.

⁴⁸ „Academia Română. Anale. Ședințele din 1929-30”, tom. L, p. 24 (ședința de la 20 septembrie 1929).

comunicările prezentate la Congresele de la Oslo⁴⁹ și Berlin⁵⁰, precum și expunerea stadiului săpăturilor arheologice din Transilvania, publicată în lucrarea dedicată sărbătoririi unui deceniu de viață românească în vechile provincii istorice⁵¹.

La sfârșitul anului 1928 și în primele luni ale lui 1929, profesorul Panaitescu s-a implicat în organizarea Institutului de Studii Clasice de la Cluj, al cărui director a fost ales pentru trei ani (1929-1931). În cadrul ședinței extraordinare a Consiliului Facultății de Filosofie și Litere din Cluj, desfășurată la 23 ianuarie 1929, s-a decis definitivă sistematizare a Institutului de Studii Clasice, înființat în 1919 pe baza raportului redactat de Vasile Pârvan, proiect care însă nu fusese pus în practică până în momentul respectiv, funcționând doar un Institut de Antichități Clasice. S-a prevăzut reunirea în cadrul acestui nou institut a celor patru seminarii (de Istorie antică, de Filologie greacă, de Filologie latină și de Arheologie și Numismatică) cu bibliotecile și personalul lor științific și auxiliar, rămânându-i alipită Institutului de Studii Clasice și Secția Arheologică a Muzeului Ardelean. Locația a fost stabilită în clădirea situată pe Strada General Gherescu nr. 2, sediul de atunci al Muzeului de Arheologie și Numismatică, unde era așezată și o parte a Institutului Arheologic⁵², iar

⁴⁹ Subiectul comunicării sale prezentate în august 1928 în cadrul celui de-al șaselea Congres Internațional de Științe Istorice de la Oslo, *Le limes dacique. Nouvelles fouilles et nouveaux résultats*, a fost tratat mai mult din perspectiva analizei ultimelor descoperiri pe șantierul arheologic de la Căței, Panaitescu oprindu-se asupra problemei datării inscripției dedicate Iuliei Domna, scoasă la lumină în amintitul castru roman. De altfel, Emil Panaitescu a insistat mult pentru a obține participarea la Congresul de la Oslo, conștient de importanța pe care o astfel de afirmare în străinătate o are în cursul pozitiv al oricărei cariere universitare și științifice. Em. Panaitescu, *Le limes dacique. Nouvelles fouilles et nouveaux résultats*, „Bulletin de la Section Historique. Académie Roumaine”, Bucarest, 1929, 15, p. 73-82; extras, Bucarest, Tip. Cultura Națională, 1929, 16 p. (8 pl., 12 fig.); „Anuarul Universității regele Ferdinand I din Cluj pe anul școlar 1927/28”, Cluj, 1929, p. 10.

⁵⁰ În primăvara anului 1929, între 21 și 25 aprilie, Emil Panaitescu a participat la Berlin la serbările jubiliare ale centenarului Institutului Arheologic German, festivități însoțite de deschiderea pentru public a Muzeului Pergamon, după o muncă de aproape o jumătate de secol, și de organizarea unui Congres asupra săpăturilor arheologice făcute în primul deceniu interbelic. La Congres au luat parte specialiști din Germania, Franța, Italia, Anglia, Grecia, Iugoslavia, Suedia, Ungaria, Spania, problema descoperirilor arheologice din România fiind prezentată de Emil Panaitescu. Profesorul și-a concentrat atenția asupra rezultatelor campaniilor de săpături întreprinse în deceniul 1919-1929 în Transilvania, înfățișând concluziile la care a ajuns personal, precum și pe cele avansate de colegii săi de la Cluj, D. M. Teodorescu și mai tânărul asistent C. Daicoviciu. Comunicarea susținută cu această ocazie, *Neuere Ausgrabungen in Dacia superior (Siebenbürgen)*, a fost publicată în volumul care a cuprins actele Congresului, cu ocazia acestei reuniuni a arheologilor Panaitescu inițiind și o serie de discuții cu specialiști precum E. Fabricius, Fr. Drexel, R. Egger sau R. G. Collingwood pe problema *limes*-ului dacic, în cadrul unei ședințe dedicate *limes*-ului Imperiului roman și metodologiei de cercetare a acestuia. Em. Panaitescu, *Neuere Ausgrabungen in Dacia superior (Siebenbürgen)*, în *Bericht über die Hundert-jahrfeier des deutschen Archäologischen Instituts, 21-25 April 1929*, Berlin, Walter de Gruyter, 1930, p. 300-302; D. J. A. N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, doc. nr. 516/1-1928/29, f. 1-3.

⁵¹ E. Panaitescu, *Săpături arheologice în Transilvania*, în vol. *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918-1928*. Vol. I, București, Tip. Cultura Națională, 1929, p. 11-19.

⁵² D. J. A. N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Procesele verbale încheiate în ședințele Consiliului profesorilor în anii 1924/25-1928/29, reg. nr. 58, f. 448/197-455/204.

prin hotărârea Consiliului Facultății de Filosofie și Litere din Cluj de la 28 ianuarie 1929, Emil Panaitescu a fost numit directorul pe trei ani al acestui organism științific, urmând să fie instituit sistemul rotației între directorii celor patru seminarii reunite⁵³. Una dintre primele măsuri luate de către noul director, legată de mai eficienta organizare a instituției, a fost punerea în ordine a tuturor inventarelor și jurnalelor de achiziții, atât ale fostului Institut de Arheologie și Numismatică, cât și cele ale Secției Arheologice a Muzeului Ardelean, care continuau până în momentul respectiv, să fie redactate în limba maghiară de șefii de lucrări însărcinați cu această operațiune⁵⁴. Emil Panaitescu a stimulat înființarea acestui Institut de Studii Clasice și pe fundalul organizării, în decursul anului 1929, a serbărilor jubiliare ale Universității române de la Cluj, moment pe care l-a considerat propice pentru o mai largă vehiculare a numelui său în mediile universitare din Cluj și București. De altfel, tot cu prilejul festivităților dedicate celor zece ani de viață ai Universității transilvănene, Facultatea de Litere și Filosofie din Cluj a decis conferirea titlului de *doctor honoris causa* unor personalități ale vieții culturale românești, precum și unor intelectuali străini cu simpatii filoromâne. Consiliul profesoral al Literelor clujene a stabilit că vor fi declarați cu această ocazie trei doctori *honoris causa* ai Facultății: regina văduvă Maria, Seton Watson de la Londra și Matteo Bartoli de la Torino, iar Emil Panaitescu a fost însărcinat, în virtutea mai vechilor sale relații cu Coroana, să alcătuiască raportul pentru regină (profesorul Silviu Dragomir întocmindu-l pentru S. Watson și Sextil Pușcariu, în calitate de filolog, pentru M. Bartoli)⁵⁵.

Întreaga activitate științifică și organizatorică desfășurată de Emil Panaitescu în anii 1928-1929, precum și continuarea campaniilor de săpături la castrul roman de la Cășei în vara anului 1929 – în urma cărora a elaborat o cercetare mai consistentă, publicată mai apoi în al doilea număr al „Anuarului Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania”⁵⁶ – a contribuit la susținerea candidaturii sale în fața celui mai înalt for științific al țării în vederea recomandării pentru postul de director al Școlii Române din Roma, rămas din nou vacant după prematurul deces a lui G. G. Mateescu la 7 iunie 1929.

Recomandarea noului director al Școlii Române de la Roma s-a decis în ședința ordinară a Academiei Române din 27 septembrie 1929. Mare parte a propunerilor înaintate fuseseră făcute prin sistemul votului prin scrisoare, numele vehiculate fiind acelea ale lui Theofil Sauciu-Săveanu, George Grigore Cantacuzino, Emil Panaitescu, Nicolae Bănescu și Scarlat Lambrino.

⁵³ Idem, dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 35.

⁵⁴ Vezi adresa nr. 9/929 a Institutului de Studii Clasice din 14 februarie 1929, adresată decanului Facultății de Filosofie și Litere din Cluj. Idem, f. 51 (doc. nr. 405/5-1928/29).

⁵⁵ Idem, Procesele verbale încheiate în ședințele Consiliului profesoral în anii 1924/25-1928/29, reg. nr. 58, f. 464/213 (ședința Consiliului profesoral din 14 martie 1929).

⁵⁶ E. Panaitescu, *Castrul roman de la Cășei. Din cercetările nouă (1929)*, „Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania”, Cluj, 1929, 2, p. 321-342; extras, Cluj, Tip. Cartea Românească, 1930, 30 p.

Recomandările respectau profilul Școlii, acela de Institut Arheologic în primul rând, cu excepția lui Nicolae Bănescu toți candidații fiind arheologi și istorici ai antichității. Nicolae Iorga l-a susținut pe Theofil Sauciuc-Săveanu, subliniind din nou paternitatea sa asupra ideii înființării Școlilor Române de la Roma și Fontenay-aux-Roses și indicând două dintre cerințele care se impuneau în corecta gestionare științifică a instituției de la Roma: necesitatea ca instituția să fie condusă de un arheolog, care să ghideze cu competență formarea științifică a noii generații de specialiști ai arheologiei românești, și exigența ca directorul să rămână în permanență la școală, pentru a oferi bursierilor o îndrumare constantă. Susținerea pe care Iorga i-o acorda lui Sauciuc-Săveanu era condiționată de disponibilitatea acestuia de a se consacra întru totul Școlii de la Roma, în caz contrar savantul indicându-l ca o a doua opțiune a sa pe tânărul conferențiar de atunci G. Cantacuzino, docent la Universitatea din București. Emil Panaitescu a fost recomandat în fața Academiei de președintele Secțiunii Literare, Sextil Pușcariu⁵⁷, la susținerea candidaturii sale pentru postul de director de la Roma alăturându-se profesorii universitari clujeni, membri ai înaltului for științific al țării, G. Bogdan-Duică, Silviu Dragomir și vicepreședintele Secțiunii Istorice, Ioan Lupaș, care îi apreciau mai ales ultimele inițiative practice și organizatorice. În cadrul ședinței Academiei, propunerile scrise care optau pentru recomandarea lui Emil Panaitescu în fruntea Școlii Române din capitala Italiei au fost susținute cu căldură de Alexandru Lapedatu. După ce s-a stabilit ca recomandarea de numire provizorie a noului director să se facă pe o perioadă de doi ani, Academia Română a supus votului cele cinci propuneri, din cele 15 voturi exprimate 8 fiind în favoarea lui Emil Panaitescu, 2 a lui Th. Sauciuc-Săveanu, respectiv G. Cantacuzino, iar N. Bănescu și S. Lambrino întruind fiecare câte un susținător și un vot fiind alb. Emil Panaitescu a fost astfel recomandat Ministerului Instrucțiunii pentru funcția de director al Școlii Române din Roma pe doi ani, iar prin ordinul de numire nr. 132019/1929 a fost desemnat pentru respectiva însărcinare pe o durată de doi ani, cu începere de la 15 octombrie 1929⁵⁸.

Profesorul va rămâne în fruntea Școlii noastre din capitala Italiei vreme de mai bine de un deceniu, până în noiembrie 1940, când guvernarea național-legionară l-a îndepărtat din funcție, noul director fiind însă recomandat cu respectarea tuturor procedurilor legale doar în mai 1941. Numirea lui Emil Panaitescu în funcția de director la Roma a fost reînnoită succesiv în tot acest timp,

⁵⁷ „D-l Panaitescu – arăta profesorul în scrisoarea sa de recomandare – a dat în anii din urmă câteva lucrări importante și a condus niște săpături bogate în descoperiri; ca fost elev al Școlii din Roma și colaborator al lui V. Pârvan, el cunoaște bine trebuințele acestei Școli și are legături în cercurile școlilor similare; știe bine italienește și cunoaște bine și limbile franceză, germană și engleză; în sfârșit organizarea ce a dat-o în timpul din urmă Institutului de Studii Clasice din Cluj dovedește că are și talent de organizator, necesar spre a duce la bun sfârșit clădirea Școlii din Roma.” „Academia Română. Anale. Ședințele din 1929-1930”, tom. L, p. 27.

⁵⁸ Idem, p. 31; D.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 19v.

mai întâi la 15 octombrie 1931 pentru o nouă perioadă de doi ani (prin ordinul Ministerului Instrucțiunii nr. 160680/1931)⁵⁹, la propunerea Academiei Române votată în ședința de la 26 mai 1931, cel care a susținut recomandarea anticipată a profesorului Panaitescu fiind și de această dată academicianul Sextil Pușcariu⁶⁰. Prelungirea delegațiunii lui Emil Panaitescu la conducerea Școlii Române din capitala Italiei pentru alți doi ani a fost recomandată Ministerului Instrucțiunii de Academia Română în urma votului din ședința generală de la 25 mai 1933 – tot cu începere de la 15 octombrie –, propunerea fiind făcută de această dată de Alexandru Lapedatu⁶¹. În ședința generală publică a Academiei Române de la 30 mai 1935 s-a decis să se recomande Ministerului Instrucțiunii menținerea mandatului de director al Școlii din Roma al lui Emil Panaitescu pe o nouă perioadă de doi ani, până la 15 octombrie 1937. Hotărârea a fost luată în urma votului exprimat de membrii celui mai înalt for științific al țării în favoarea lui Panaitescu, care a întrunit 17 susțineri, ceilalți candidați propuși, Th. Sauciuc-Săveanu și S. Lambrino, având doar 2, respectiv 1 vot, în timp ce 6 voturi au fost albe⁶². Atitudinea constantă a lui Nicolae Iorga de a încerca să impună pentru delegarea bienală la conducerea Școlii Române din Roma un alt arheolog, soldată cu un eșec în anul 1935, a dobândit o mai largă susținere în Academia Română în primăvara anului 1937, iar în ședința generală de la 29 mai niciunul dintre candidați nu a întrunit majoritatea voturilor. În următoarea ședință generală, de la 31 mai 1937, nu s-a trecut la repetarea votului pentru desemnarea persoanei care să fie recomandată ca director al Școlii pe un termen de doi ani, cu începere de la 15 octombrie 1937. S-a decis în schimb, la propunerea lui N. Bănescu, care exprima opiniile unei părți a membrilor Academiei, poziție de altfel stimulată de Nicolae Iorga, să se opereze mai întâi reorganizarea Școlii. Abia într-o etapă ulterioară urma să fie făcută recomandarea pentru numirea directorului, ținându-se desigur cont de noul caracter care va fi dat instituției de la Roma. De altfel, Nicolae Bănescu avansa în Academie și propunerea ca, până la materializarea reorganizării și numirea noului director, Nicolae Iorga să fie rugat să preia conducerea Școlii din capitala Italiei. În urma discuțiilor s-a decis să se reorganizeze Școala Română din Roma, proiectul de reorganizare urmând a fi întocmit de o comisie alcătuită din 7 membri ai Academiei (3 de la Secțiunea Istorică, 2 de la cea Literară și 2 de la Secțiunea Științifică), stabilindu-se totodată că, dacă până la 15 octombrie 1937 resistematizarea nu va fi încheiată și deci Academia Română nu va fi în situația de a putea recomanda pe directorul Școlii, Nicolae Iorga va fi solicitat să primească delegația de a conduce instituția până la votarea reorganizării și numirea

⁵⁹ D.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., dosar prof. E. Panaitescu, nr. 155, f. 19v-20; doc. nr. 134-1931/32, f. 1.

⁶⁰ „Academia Română. Anale. Ședințele din 1930-1931”, tom. LI, p. 215-216.

⁶¹ Idem, 1932-1933, tom. LIII, p. 68.

⁶² Idem, 1934-1935, tom. LV, p. 219-220.

directorului⁶³. Comisia constituită la 4 iunie 1937 din academicienii O. Goga și I. Petrovici din partea Secțiunii Literare, N. Iorga, Alexandru Lapedatu și I. Nistor din partea Secțiunii Istorice și G. Antipa, respectiv G. Țițeica din cadrul Secției Științifice, condusă de Al. Lapedatu, președintele de atunci al Academiei Române⁶⁴, nu a reușit să ofere propunerile de organizare până în octombrie 1937, așa că Academia a recomandat Ministerului Educației Naționale la sfârșitul lunii octombrie prelungirea mandatului lui Emil Panaitescu în calitate de director al Școlii până la fixarea și aplicarea noilor norme de organizare a instituției, reglementări pe care Academia urma să le propună⁶⁵.

Abia în cadrul ședinței Academiei Române desfășurate la 26 mai 1938 președintele Comisiei, academicianul Lapedatu, a prezentat punctele de principiu asupra cărora membrii comitetului respectiv au căzut de acord și care vizau mai ales lărgirea scopului școlilor, înființarea de către statul român, sub patronajul Academiei, a unor asemenea institute și în alte centre culturale, asigurarea conducerii acestor instituții de către un Consiliu de directori sub președinția celui mai vechi dintre ei, organizarea cercetării și a bursierilor pe cicluri de studii, directorii urmând să fie desemnați dintre profesorii care au specialitatea ciclului de studii din perioada respectivă, astfel că termenul nelimitat pentru care erau numiți directorii prin vechiul Regulament să fie restrâns la durata care va fi stabilită pentru ciclurile de studii. Ca elemente de noutate, în privința membrilor Școlilor, Comisia stabilea posibilitatea prelungirii stagiului bursierilor, în mod excepțional, cu încă un an (adică în total trei ani față de doi), pentru a facilita încheierea în bune condiții a lucrărilor acestora. Se venea cu noi propuneri în privința recrutării membrilor institutelor de la Roma și Paris, incluzându-se în aria de selecție, alături de cele patru Universități, și Școlile de Belle Arte sau Academia de Arhitectură din București, și se încerca totodată clarificarea statutului ospitanților, pornindu-se de la principiul că este necesar să se ofere profesorilor și cercetătorilor de specialitate puțința de a lucra în cele două Școli, ca oaspeți ai lor. Pentru a da un impuls pozitiv învățământului românesc, Comisia propunea ca pentru calitatea de bursier al amintitelor instituții, să fie selecționați licențiații sau doctorii „cei mai distinși ai Facultăților de Litere ale celor patru Universități românești, preferându-se cei ce și-au dat examenele de capacitate pentru învățământul secundar, în orice caz cei cari la înapoierea din străinătate au situația asigurată”⁶⁶. În vederea stabilirii principalelor puncte în care trebuia operată reorganizarea Școlii Române de la Roma au fost consultați, la cererea directă a Academiei Române, Alexandru Marcu,

⁶³ Idem, 1936-1937, tom. LVII, p. 141-142.

⁶⁴ Idem, p. 188-189.

⁶⁵ Prin adresa nr. 193779 din 17 noiembrie 1937 a Ministerului Educației Naționale, era prelungit mandatul de director al Școlii Române din Roma al lui Emil Panaitescu până la stabilirea și aplicarea noilor norme de organizare a Institutului Românesc de la Roma. D.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., doc. nr. 10-1937/38.

⁶⁶ „Academia Română. Anale. Ședințele din 1937-1938”, tom. LVIII, p. 155.

Paul Nicorescu, Alex. Busuioceanu și Emil Panaitescu, apreciați drept „cei mai distinși foști membri ai Școalei noastre de la Roma”, care au trimis memorii cu observațiile lor⁶⁷.

Dezbaterile care au avut loc în Academie pe tema reorganizării Școlii de la Roma și, în general, a sistemului Institutelor românești din străinătate patronate de Academia Română au fost vii, intervenind și academicienii Silviu Dragomir, Sextil Pușcariu, Dim. Gusti și Em. Racoviță. Punctele care fuseseră supuse discuției – numirea directorilor și selecția bursierilor, problema ospitaților și lărgirea ariei de recrutare a membrilor școlilor – erau dictate, în fond, de evoluțiile pe care institutele noastre din străinătate le înregistraseră în cei aproape douăzeci de ani de funcționare, fiind rezultate directe ale experiențelor pozitive sau consecințe ale încercărilor de remediere a unor carențe înregistrate la nivel practic, în funcționarea școlilor. Necesitatea acestei reorganizări, propusă și susținută de Nicolae Iorga, dincolo de latura subiectivă a orgoliului personal și instituțional al savantului, de simpatiile sau antipatiile particulare, se impunea consecință a evoluției vieții academice. După aproape două decenii de funcționare a Școlilor române de la Roma și din Franța, vechea legislație privitoare la constituirea și organizarea lor trebuia adaptată noilor realități instituționale. În cele din urmă a fost supus votului plenului proiectul de regulament alcătuit de Nicolae Iorga, la care au propus amendamente academicienii I. Lupaș, D. Gusti, S. Mehedinți, S. Dragomir și I. Nistor, în forma în care a fost aprobat de Academie proiectul fiind structurat pe 10 articole și introducând modificări față de vechile reglementări, precum extinderea câmpului disciplinelor cultivate în Școală, în sensul posibilității includerii și a celor științifice, organizarea unui Consiliu al directorilor Școlilor române din străinătate (existând în plan, în funcție de disponibilitățile bugetare, susținerea unor astfel de instituții la Paris, Roma, Oxford, Weimar, Washington, Viena, Pesta, Atena, Varșovia, Moscova și Constantinopol), Consiliu pus sub președinția celui mai vechi dintre aceștia (deci a lui Nicolae Iorga), caracterul nedefinitiv, pentru o perioadă de cinci ani, al numirii noilor directori sau selectarea membrilor Școlilor astfel încât ei să îndeplinească o serie de exigențe suplimentare față de cerințele stabilite prin Regulamentul de funcționare din anul 1921: o cunoaștere suficientă a limbii țării unde doresc să se specializeze, deținerea statutului de licențiați sau doctori ai uneia dintre Universitățile țării, fără a depăși însă trei ani de la absolvirea studiilor universitare, precum și obținerea diplomelor în țară, iar nu doctoratul în străinătate, stimulându-se astfel învățământul românesc și sistemul național al valorilor culturale și științifice⁶⁸.

În aceeași ședință a Academiei, Nicolae Iorga a propus ca, după votarea reorganizării, Academia să se pronunțe și asupra alegerii directorului. În urma despuierii scrutinului, Emil Panaitescu a întrunit majoritatea voturilor exprimate, așa că Academia Română l-a recomandat Ministerului Educației Naționale ca

⁶⁷ Idem, p. 154.

⁶⁸ Idem, p. 156.

director al Școlii Române din Roma. Interesant este faptul că desemnarea lui Emil Panaitescu în fruntea Școlii Române din Roma în urma reorganizării s-a produs într-un mod contrar intențiilor pe care le avusese Nicolae Iorga în legătură cu institutul din capitala Italiei. În urma recomandării făcute de Academia Română, Ministerul Educației Naționale emitea la 2 iulie 1938 adresa nr. 101.470/938 prin care se dispunea că, „pe baza art. 21 din Regulamentul pentru aplicarea legii care înființează Școlile Române de la Paris și Roma și recomandarea Academiei Române, cu no. 1870 din 11 iunie 1938, dl profesor Em. Panaitescu a fost numit cu Decizia Ministerială no. 101.470/938, Director al Școlii Române din Roma”⁶⁹. Actul oficial de numire lua ca bază legislativă vechiul Regulament de funcționare al Școlilor Române de la Roma și din Franța, articolul 21 al normativei stabilind că directorii sunt numiți de Minister, la recomandarea Academiei Române, delegația de director fiind fără termen și încetarea ei putând fi făcută „după inițiativa și propunerea motivată a Academiei Române”⁷⁰. În condițiile în care propunerile de reorganizare votate de Academie nu fuseseră încă adoptate de către Ministerul Educației Naționale pentru a fi susținute ca inițiativă legislativă, recomandarea – și deci numirea – se făcea în baza legislației existente, Emil Panaitescu fiind în consecință numit director pe o durată nelimitată⁷¹.

Urmând exemplul lui Vasile Pârvan, Emil Panaitescu a prezentat Academiei în fiecare an, atât în 1939, cât și în 1940, un raport asupra activității Școlii Române de la Roma, expunând nu numai aspectele de ordin științific și organizatoric, dar și detalii de ordin financiar ale funcționării Institutului din capitala Italiei.

Reorganizarea Școlii Române din Roma a trenat până în anii războiului, fiind rediscutată în perioada guvernării național-legionare, când Comisiunea pentru coordonarea activității culturale a Academiei Române a propus ca legea Școlii Române din Roma să fie completată în vederea lărgirii cadrului de activitate al instituției. Reorganizarea a fost inițiată la sugestia matematicianului și statisticianului Octav Onicescu, membru corespondent al Academiei Române, președinte al Asociației Amiciția Italo-Română și membru al Mișcării Legionare. Pe fundalul vizitei generalului Ion Antonescu la Roma în noiembrie 1940, problema a fost expusă acestuia, la 31 octombrie 1940, de o delegație compusă din președintele Academiei C. Rădulescu-Motru, președintele Comisiei Culturale Gr. Antipa și Octav Onicescu, ultimul insistând pentru o lărgire a disciplinelor cultivate în Școală, direcție pe care, de altfel, au mers întotdeauna reprezentanții științelor exacte, nemulțumiți de orientarea prin excelență umanistă a Institutelor de studii superioare de la Roma și din Franța. În momentul respectiv generalul Antonescu a fost, în principiu, de acord cu propunerea de dezvoltare a Școlii de la Roma, admitând sporirea prerogativelor Academiei în raport cu Institutul din capitala Italiei, în sensul că selectarea bursierilor urma să se facă de Academie și nu de

⁶⁹ D.J.A.N. Cluj, Fond Univ. din Cluj, Fac. de Lit., doc. nr. 10-1937/38.

⁷⁰ „Monitorul Oficial”, 1921, nr. 105, 13 august, p. 4152.

⁷¹ „Academia Română. Anale. Ședințele din 1937-1938”, tom. LVIII, p. 250.

Facultăți, cum se procedase până atunci, și admitând doar o extindere a sferei disciplinelor promovate în Școală la nivelul științelor juridice. De asemenea, generalul Antonescu solicita Comisiei Culturale o urgentă redactare a proiectului de lege, dorind să îl vadă materializat înainte de plecarea sa la Roma⁷². În acest context politic, Emil Panaitescu a fost înlocuit ilegal din funcția de director al Școlii Române din Roma, demnitatea fiindu-i încredințată provizoriu, până la împlinirea reorganizării, lui Dumitru Găzdaru, fost elev al Școlii din Roma la începutul anilor '30, membru și el al Mișcării Legionare.

Reorganizarea Școlilor Române de la Roma și Paris va fi decretată de Antonescu abia în mai 1941, proiectul de lege fiind alcătuit de o comisie formată din patru profesori universitari, foști membri ai respectivelor școli, prezidată de academicianul Ion Petrovici, vicepreședinte al Academiei Române⁷³. În baza acestei noi legi de organizare a Școlilor Române de la Paris și Roma, care prevedea că directorii instituțiilor sunt numiți pe o perioadă de patru ani, putându-li-se prelungi însărcinarea pentru cel mult încă doi ani cu avizul Academiei Române (art. 6), în ședința celui mai înalt for științific al țării de la 27 mai 1941 a fost recomandat pentru postul de director din capitala Italiei Scarlat Lambrino, membru corespondent al Academiei, cel care fusese propus în repetate rânduri pentru această funcție, dar nu obținuse suficiente voturi. Lambrino a întrunit majoritatea opțiunilor exprimate în ședință după al doilea scrutin, iar în ședința următoare, din 28 mai 1941, Constantin Marinescu a fost recomandat cu 23 de voturi din 31 pentru locul de director la Școala de la Fontenay-aux-Roses⁷⁴, rămas liber în urma decesului lui Nicolae Iorga în noiembrie 1940.

În calitate de director al Școlii Române din Roma în perioada octombrie 1929 – noiembrie 1940, Emil Panaitescu s-a remarcat în primul rând ca bun organizator al instituției, relațiile sale personale și politice contribuind la concretizarea proiectelor care aveau în vedere bunul mers al Institutului din capitala Italiei. La preluarea conducerii Școlii de la Roma, cea mai stringentă problemă o reprezenta datoria pe care instituția o avea încă din anul 1925 la Editura „Cultura Națională” din București, rămasă în urma tipăririi primelor numere ale publicațiilor instituției, „Ephemeris Dacoromana”, anuarul Școlii, orientat de la mijlocul anilor '20 spre studiile de arheologie, antichități clasice și istoria artelor, și „Diplomatarium Italicum”, revista destinată publicării documentelor identificate de bursieri în arhivele italiene. Datoria de 226.000 lei data așadar încă din perioada directoratului lui Vasile Pârvan, care încredințase tipografiei numărul al patrulea din „Ephemeris” și cel de-al doilea volum al „Diplomatarium”-ului, exprimându-și întotdeauna o formulă grafică impecabilă, dar foarte costisitoare. În perioada de un

⁷² „Analele Academiei Române. Debaterile”, 1940-1941, tom. LXI, p. 27 (ședința de la 1 noiembrie 1940).

⁷³ Idem, p. 126-127 (ședința de la 16 mai 1941); „Monitorul Oficial”, 1941, a. CIX, nr. 115, 17 mai, p. 2654-2656.

⁷⁴ „Analele Academiei Române. Debaterile”, 1940-1941, tom. LXI, p. 197-198.

an și jumătate cât a fost director al Școlii din Roma, G. G. Mateescu a încercat să găsească resursele financiare pentru a achita costurile publicațiilor deja angajate și a continua cu volumele V din „Ephemeris”, respectiv III-IV din „Diplomatarium”, pe care intenționa să le tipărească până la sfârșitul anului 1929 într-o formă mai modestă, într-un număr mai mic de exemplare și la o editură mai puțin prestigioasă. Tentativele sale de a remedia situația au rămas fără succes, pe fundalul situației economice dificile și al faptului că nu avea încă nici prestigiul înaintașului său, nici pârgurile necesare unei rezolvări favorabile a problemelor financiare ale Școlii. După moartea sa prematură situația a rămas neschimbată, iar la sfârșitul anului 1929 Emil Panaitescu a găsit o soluție aplicabilă, apreciind că subvenția de 1.600.000 lei pe care o primea instituția de la Ministerul Instrucțiunii Publice și Cultelor (până la unificarea ministerelor din 14 noiembrie 1929 sumele acordate fiind de 900.000 lei din partea Ministerului de Instrucție și 700.000 de la Ministerul Cultelor și Artelor), subvenție din care era susținută întreaga viață a Școlii (de la chiria localului, la întreținere, plata funcționarilor și a personalului auxiliar, acoperirea costurilor excursiilor și ale altor deplasări de studii, achitarea fotografiilor, desenelor și releveurilor și achiziționarea cărților absolut necesare actualizării permanente a bibliotecii instituției), se dovedea insuficientă atât pentru tipărirea noilor publicații, cât și pentru achitarea datoriei existente. Pe baza relațiilor personale pe care la avea, a contactelor realizate încă din perioada în care era membru al Partidului Țărănesc, Emil Panaitescu s-a adresat ministrului de Finanțe, Virgil Madgearu, obținând promisiunea că ministerul va acoperi amintita datorie. Această situație a fost prezentată de Emil Panaitescu în raportul întocmit după prima sa lună de ședere la Roma ca director al Școlii (21 noiembrie – 22 decembrie 1929), relație prezentată Academiei Române în ședința din 17 ianuarie 1930. Problema a fost rezolvată până în mai 1931, după numeroasele insistențe ale directorului Panaitescu, Ministerul de Finanțe lichidând datoria către „Cultura Națională” la cumpărarea tipografiei de către stat.

Aceeași eficiență practică s-a observat și în supravegherea tipării publicațiilor Școlii. După ce din anul 1925 nu mai apăruse niciun volum, prin contribuția lui Emil Panaitescu vor vedea în cele din urmă lumina tiparului, în martie 1930, „Ephemeris Dacoromana” IV, care se deschidea cu o monografie asupra lui Pârvan semnată de noul director, iar în decembrie 1930, al doilea număr din „Diplomatarium Italicum”, prezentate Academiei în ședințele publice de la 21 martie 1930, respectiv 23 ianuarie 1931⁷⁵. Menținerea unui ritm constant pentru publicațiile Școlii va constitui o permanentă preocupare a directoratului lui Panaitescu, între anii 1930-1940 fiind publicate șase numere ale anuarului Școlii (IV-IX) și trei volume din „Diplomatarium” (II-IV). În luna mai 1931 era deja înaintat spre tipărire „Ephemeris Dacoromana” V, care va apărea în 1932, marcând

⁷⁵ Idem, 1929-1930, tom. L, p. 82; 1930-1931, tom. LI, p. 55, 213.

în mod semnificativ cei zece ani de activitate a Școlii⁷⁶. Volumul al VI-lea al „Ephemeris”-ului a fost publicat în 1935, an în care urma să se decidă a treia reînnoire a mandatului provizoriu de director al lui Emil Panaitescu, tipăritura și prefața ei constituindu-se ca un solid argument în favoarea recomandării sale de către Academie pentru prelungirea mandatului de director. În raport cu volumele precedente, directorul Panaitescu a optat pentru un tiraj sporit, publicația fiind solicitată la schimb. În suportarea costurilor sporite astfel, profesorul a beneficiat de suportul financiar – pe baza contactelor politice pe care le avea ca deputat liberal – al Ministrului Instrucțiunii Publice, Constantin Angelescu, asigurându-se tirajului aceleași condiții tehnice remarcabile în care au ieșit numerele precedente⁷⁷. Al VII-lea număr al anuarului Școlii a apărut în 1937, într-un tiraj mai mare (ridicat în condițiile cererii revistei în sistemul schimbului de publicații, de la 600 de exemplare la 1000), iar în introducerea revistei, Emil Panaitescu prezenta din nou bilanțul ultimilor doi ani ai activității membrilor Școlii⁷⁸. La începutul anului 1938, în condițiile incertitudinii poziției sale în fruntea Institutului român din capitala Italiei, supus atunci reorganizării, Emil Panaitescu va insista pentru accelerarea ritmului de apariție a publicațiilor, așa că în vara anului 1938 era tipărit și volumul al VIII-lea al „Ephemeris”-ului⁷⁹. Din acel moment, directorul a încercat să mențină anualitatea publicației, în luna iunie 1939 trimițând la tipografie și numărul al IX-lea al anuarului, ieșit abia în vara anului 1940.

Periodicitatea bienală a „Ephemeris”-ului din primii ani de directorat a fost compensată de apariția, în anii de pauză, a „Diplomatariu”-ului, al cărui al treilea volum a văzut lumina tiparului în 1934, în timp ce numărul al IV-lea a fost publicat în 1939, această a doua revistă a Școlii devenind, prin forța împrejurărilor, quinquenală. Preocupat de ținuta științifică a publicației, la apariția celui de-al treilea volum din „Diplomatariu” directorul Panaitescu a decis alcătuirea unui indice al primelor trei numere ale anuarului secțiunii istorice, sub îngrijirea lui Mihai Berza, unul dintre membrii școlii. Alcătuirea acestui indice se dovedise necesară pentru buna organizare a muncii de investigație în arhive, pentru evitarea suprapunerilor și sistematizarea corectă a cercetărilor. De asemenea, Emil Panaitescu preconiza ca toate volumele viitoare ale „Diplomatariu”-ului să fie prevăzute cu un indice, urmând ca tuturor membrilor Școlii însărcinați cu cercetările de arhivă să le fie solicitate fișele pentru indicele studiului individual la predarea materialului destinat tipăririi în revistă⁸⁰.

⁷⁶ Idem, 1930-1931, tom. LI, p. 215.

⁷⁷ Em. Panaitescu, *Prefazione*, „Ephemeris Dacoromana”, 1935, 6, p. XI-XII.

⁷⁸ Idem, *Prefazione*, „Ephemeris Dacoromana”, 1937, 7, p. XI.

⁷⁹ „Analele Academiei Române. Desbaterile”, 1938-1939, tom. LIX, p. 177.

⁸⁰ Em. Panaitescu, *Prefazione*, în „Diplomatariu Italicum”, 1934, 3, p. X.

În vederea menținerii unui profil aplicat și a unei tematici precise a conținutului „Diplomatariu”-ului, așa cum stabilise Vasile Pârvan pentru primele două numere ale publicației, promovând cercetările arhivistice pe problematica romanității orientale, reprezentată în Sud-Estul european de poporul român și istoria sa, Emil Panaitescu plănuia, la mijlocul anilor ’30, pentru volumul IV al culegerii de documente a Școlii, selectarea acelor materiale care se înscriau subiectului amplu și interesant al raporturilor dintre mișcarea pașoptistă din Țările Române, respectiv mișcarea unionistă și Risorgimento-ul italian, stimulându-se adunarea de documente din arhivele torineze și romane. Interesul acesta fusese inspirat atât de evoluția cercetărilor membrilor Școlii din anii respectivi, care atinseseră deja problema raporturilor româno-italiene din secolul al XIX-lea – în „Diplomatariu” III fiind publicată contribuția lui Dimitrie Găzdaru, *Una relazione manoscritta italiana sulla rivoluzione di Tudor Vladimirescu* – cât și de colaborarea lui Alexandru Marcu la editarea publicațiilor instituției, ale cărui preocupări științifice la începutul anilor ’30 erau orientate spre epoca renașterii politice a României (1848-1877) și raporturile cu Italia. Ideea unor volume tematice pentru „Diplomatariu” nu a putut fi pusă în aplicare, ultimul număr care a apărut din această publicație, al IV-lea, cuprinzând contribuțiile lui Aurel Decei, Gh. Vinulescu și Francisc Pall, cantonate ca subiect în secolele XVI-XVII. La fel nu a putut fi realizată o altă inițiativă a lui Vasile Pârvan, inclusă de fapt și în Regulamentul de funcționare a Școlilor Române de la Paris și Roma (art. 11), privind publicarea unei biblioteci a instituției, o serie de volume independente, după modelul cunoscutelor „Bibliothèque des Écoles Françaises d’Athènes et de Rome”. În vremea directoratului lui Pârvan, acesta preconiza publicarea ca prim număr al colecției a unei cercetări aparținând lui G. G. Mateescu, intitulată *Onomasticon Thracicum*, rămasă din păcate neterminată din cauza morții sale premature și al cărei manuscris a fost depus în arhiva Bibliotecii Academiei⁸¹. O altă cercetare care ar fi putut deschide cu succes această colecție a Școlii, lucrarea lui Radu Vulpe, *La civiltà del ferro in Illiria*, bazată pe cercetarea publicată în al treilea număr al „Ephemeris”-ului, *Gli Illiri dell’Italia imperiale romana*, urma să fie tipărită de Academia Română la București, Institutul de la Roma neavând fondurile necesare, în 1930, pentru inaugurarea colecției⁸².

În raportul său către Academie, prezentat în ședința de la 20 mai 1939, Emil Panaitescu arăta că întârzierea volumului al IV-lea din „Diplomatariu” (care în luna mai era deja tipărit, rămânând în lucru doar indicele) a fost determinată tocmai

⁸¹ Vasile Pârvan, *Scrieri alese*, text stabilit, introducere și note de Alexandru Zub, prefață de Radu Vulpe, București, Edit. Academiei Române, 2006, p. 446-447; I. Crăciun, *G. G. Mateescu (1892-1929)*, „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, Cluj, 1931-1935, 6, p. 801.

⁸² Em. Panaitescu, *Prefazione*, „Ephemeris Dacoromana”, 1930, 4, p. VIII.

de încercarea de a păstra nealterat standardul științific impus publicației. Deoarece doi dintre autori, Gh. Vinulescu și Fr. Pall, erau concentrați și nu au putut să dea la timp materialul pentru „Indicele” lucrării, s-a preferat o întârziere de câteva săptămâni numai ca volumul să apară așa cum directorul prevăzuse și promisese la apariția numărului precedent, cu tot aparatul științific de rigoare⁸³.

De altfel, o caracteristică a politicii editoriale a Școlii din Roma în perioada directoratului lui Emil Panaitescu a fost menținerea formei grafice, calității tiparului și editurii alese de Vasile Pârvan, contribuind la păstrarea prestigiului institutului din capitala Italiei și prin această incontestabilă oglindă a activității științifice care este oferită de publicațiile unei instituții. Pe linia promovării tradiției instituite de Pârvan, Emil Panaitescu s-a îngrijit și de conservarea aceluiași standard înalt al conținutului științific al publicațiilor Școlii, acceptând acele materiale care se încadrau exigențelor celor două reviste, solicitând mereu ca aparatul critic să fie întocmit cu minuțiozitate și rigoare, iar forma italiană a textului să fie impecabilă. În acest sens, Emil Panaitescu s-a sprijinit pe concursul secretarului Școlii din Roma, Giuseppe Lugli, al lui Alexandru Busuioceanu – la rândul său ex-*alunno* al instituției, care a contribuit la corectura șpalturilor și supravegherea tipăririi volumului IV al „Ephemeris”-ului –, iar de la mijlocul anilor '30 sarcina revizuirii materialelor prezentate de bursieri, pentru a asigura corectitudinea exprimării în limba italiană, a fost preluată exclusiv de italianistul Alexandru Marcu, care în calitate sa de fost membru al instituției s-a implicat în mod deosebit în munca de tipărire a publicațiilor, având experiență în acest sens încă de la editarea primelor patru volume ale revistelor Școlii, ieșite sub supravegherea lui Pârvan⁸⁴. Sugestivă și bogată în informații pentru întreaga activitate de supraveghere, corectare și revizuire a materialelor publicate în „Ephemeris” și „Diplomatarium” este corespondența dintre Marcu și Panaitescu din anii 1934-39, care oferă o imagine a procesului de elaborare a numerelor VI-IX ale anuarului Școlii și a ultimelor două numere, III și IV, din „Diplomatarium Italicum”⁸⁵. Textele pregătite pentru publicarea în cele două reviste de specialitate urmau un traseu regulat, prin scrisori recomandate, de la Accademia di Romania din Roma la locuința de la București a profesorului Marcu și apoi, după revizuirea lor de către „corectorul” Școlii, cum îi plăcea profesorului să se autointituleze, și după revederea textului de către autori, înapoi la Roma, pentru ca Emil Panaitescu să decidă ultimele amănunte, ordinea publicării în volum și să

⁸³ „Analele Academiei Române. Desbaterile”, 1938-1939, tom. LIX, p. 177.

⁸⁴ Vasile Pârvan, *Prefazione*, „Ephemeris Dacoromana”, 1925, 3, p. VI; Idem, *Proemio*, „Diplomatarium Italicum”, 1925, 1, p. VII.

⁸⁵ Documentele conservate la Arh. Naț. Buc., Ministerul Propagandei Naționale, fond E. Panaitescu.

le trimită în formă definitivă lui Alexandru Marcu, împreună cu detaliile tehnico-financiare ale procesului tipografic, desfășurat în țară sub directa îndrumare a profesorului⁸⁶. Întemeindu-se pe cunoștințele sale vaste în domeniul istoriei raporturilor româno-italiene, Alexandru Marcu verifica deseori și conținutul studiilor prezentate de membrii Școlii, insistând pentru corectarea anumitor erori sau inexactități atunci când era cazul⁸⁷, forma științifică laudabilă în care au apărut publicațiile instituției în acei ani datorându-i-se în mare măsură.

Analizând perioada în care Emil Panaitescu a condus Școala Română din Roma, se poate constata că principala realizare rămâne încheierea lucrărilor și inaugurarea noului edificiu al instituției, construit în Valle Giulia după planurile arhitectului Petre Antonescu, pe un teren de 4717 m² donat de municipalitatea Romei la 12 ianuarie 1922, la care a fost adăugată suprafața suplimentară de 877 m², cedată de Guvernatorul Romei în 1927 pentru armonizarea proiectului edilitar românesc cu exigențele Direcțiunii Generale a Artelor Frumoase din Italia⁸⁸. Prezența lui Panaitescu în fruntea Școlii din Roma a impulsionat lucrările de construcție la noul edificiu, a cărui piatră de temelie a fost pusă la 27 ianuarie 1928 prin contribuția ministrului de atunci al României la Roma, Al. Em. Lahovary, după ce fusese obținut acordul autorităților italiene în privința proiectului final⁸⁹. Cointeresarea Băncii Naționale a României în construirea edificiului Școlii, inițiativă datorată directoratului lui Vasile Pârvan, a fost promovată cu insistență de Emil Panaitescu încă din primele luni ale delegației sale în fruntea institutului nostru de la Roma. Implicarea Băncii Naționale în edificarea Școlii românești din capitala Italiei a reprezentat încă una dintre contribuțiile

⁸⁶ Veronica Turcuș, *Contribuții la istoria raporturilor culturale româno-italiene în perioada interbelică: Alexandru Marcu și Școala Română din Roma*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, 2001, 46, nr. 1-2, p. 177-195.

⁸⁷ Alexandru Marcu a insistat mult, de exemplu, asupra verificării transcrierii acelor „avvisi” ale lui Bernardino Beccari de către Aurel Decei pentru studiul *Avvisi riguardanti i Paesi Romeni negli anni 1596-1598*, apărut în „Diplomatarium Italicum”, 1939, 4, p. 1-74 (vezi scrisorile din 19 ianuarie, 14 februarie, 16 aprilie 1939 adresate de Alexandru Marcu lui Emil Panaitescu, Arh. Naț. Buc., Ministerul Propagandei Naționale, fond E. Panaitescu, dosar 150, f. 37, 37v, 42, 44), iar în legătură cu titlul studiului lui D. Ciurea din numărul IX al „Ephemeris”-ului, a atras atenția asupra inoportunității utilizării termenului de „Romania” pentru o perioadă în care sintagma nu era aplicată spațiului românesc („Îți scriu iar – îi comunica Alexandru Marcu lui Emil Panaitescu la 2 iulie 1939 –, de aici, cu tocul care-a corectat în simplu lucrarea d-lui Ciurea pentru *Ephemeris* (cel cu Paleografia și Diplomatica). Da! Toate bune! Dar cum de i-a scăpat și autorului, și ți-a scăpat dumatiale (la revedere) o imposibilitate istorică în titlu (cu reveniri în text): «Romania», ca noțiune politică și istorică există cel mult din secolul trecut. Și se limitează numai la acela. Sau este vorba de «Romania» balcanico-danubiană? Ce glumă sinistră ar fi fost să menținem atare anacronism în publicația Școlii! Eu... nu l-am schimbat încă, așteptând lămuririle d-tale.” *Ibidem*, f. 48, 49, 49v).

⁸⁸ George Lăzărescu, *Școala Română din Roma*, București, Edit. Enciclopedică, 1996, p. 181-187, 201-204.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 204-209.

diplomatului Al. Em. Lahovary la fondarea și funcționarea acestei instituții⁹⁰. În primăvara anului 1924 se găsea la Roma în misiune oficială O. Kiriacescu, unul dintre directorii Băncii Naționale a României, iar ministrul nostru în Italia a profitat de ocazie și i-a expus proiectul de cointeresare a Băncii în opera de construcție a sediului Academiei române pe terenul concesionat de Municipality Romei, în condițiile în care clauzele contractului de concesiune prevedeau ca edificiul să fie ridicat în termen de cinci ani de la data semnării protocolului. A fost înaintată astfel Băncii Naționale, prin intermediul lui Kiriacescu, propunerea lui Lahovary ca Banca să asigure construcția Accademiei di Romania pe terenul donat în folosință perpetuă de Comuna Romei. Aceleași relații, stabilite în anii anteriori de socrul său, le-a folosit Emil Panaitescu pentru impulsivarea lucrărilor de construcție la noul edificiu al Școlii la începutul anilor '30, atunci O. Kiriacescu fiind vice-guvernator al Băncii Naționale⁹¹.

⁹⁰ Contractul de concesiune a terenului din Valle Giulia pentru Accademia di Romania, semnat la 12 ianuarie 1922, se deschidea cu precizarea că „S.E. il Ministro di Romania a Roma, il Sig. Alexandru Emanuel Lahovary, ha sollecitato dal Comune la cessione di un terreno a Valle Giulia con lo scopo di fabbricarvisi un edificio destinato all'Accademia Romana di Storia, Archeologia e Belle Arti”, solicitarea fiind făcută în numele națiunii române ca parte contractantă, alături de Comuna Romei. Actul de concesiune fusese deci încheiat de Lahovary cu Primăria Romei în 1922, așa cum arăta ministrul nostru la Roma în 1927, „fără a fi cerut o autorizare prealabilă de la Guvernul nostru, pentru că această cesiune nu ne impută altă sarcină decât plata anuală și perpetuă de una liră italiană”. La sfârșitul anului 1927, când ministrul Lahovary era preocupat de reluarea construcției, lucrările, începute în vara anului 1925, fiind suspendate de la începutul anului 1926, deci de doi ani, din cauza repetatelor modificări de proiect solicitate de statul italian, Serviciul de Contencios al Guvernatoratului Romei i-a cerut o scrisoare de autorizare formală din partea Guvernului român. Scrisoarea a fost trimisă în numele ministrului Afacerilor Străine de atunci, Nicolae Titulescu, în decembrie 1927, acordându-se depline puteri lui Lahovary pentru a semna cu guvernatorul Romei contractul privind cedarea în folosință perpetuă către Guvernul Român a terenului, completat cu o suprafață de 877 m², „care ne permite – arăta ministrul nostru la Roma în raportul său către Afacerile Străine din 25 noiembrie 1927 – a retrage cu 30 m fațada palatului și a degaja astfel splendida panoramă pe care construcțiunea noastră ar fi mascat-o”. Abia în 1927, deci la cinci ani de la semnarea protocolului, atunci când expira termenul de finalizare a edificiului prevăzut în art. 2 al contractului, ministrul Lahovary a semnat contractul pentru noua suprafață, din ianuarie 1928 fiind relansată construcția după noul proiect. „Statul, în împrejurările grele prin care trece – arăta Vasile Pârvan în raportul său asupra activității Școlii din Roma, prezentat în ședința de la 11 iunie 1925 a Academiei Române – nu poate însă găsi fondurile necesare. În locul lui și-a luat această nobilă, dar costisitoare sarcină, Banca Națională a României, care încă de anul trecut a fixat o sumă importantă pentru începerea lucrărilor și a însărcinat pe d-l arhitect Petre Antonescu cu facerea planurilor. Astăzi, la data când vă vorbesc, planurile sunt gata și au fost aprobate de comuna Roma și credem, în iulie sau august, să începem construcția. Ca și în trecut, d-l Lahovary, ministrul României la Roma, a avut și acum, în chestiunea localului Școlii, un rol principal. D-sa a fost acela care a atras binevoitoarea atențiune a conducătorilor Băncii Naționale asupra Școlii noastre de la Roma și a operei culturale ce o întreprinde, și căldurii și convingerii cu care d-sa a prezentat lucrul e desigur în primul rând a se atribui fericita decizie privitoare la local.” *Ibidem*, p. 177-178, 181-187, 201-204; V. Pârvan, *Proemio*, „Ephemeris Dacoromana”, 1923, 1, p. VI; *Raport asupra activității Școlii Române din Roma în anul 1924/25*, „Academia Română. Anale. Ședințele din 1924-1925”, tom. XLV, p. 141-142.

⁹¹ Em. Panaitescu, *Prefazione*, „Ephemeris Dacoromana”, 1932, 5, p. IX.

Interesul sporit al lui Panaitescu se manifesta în contextul în care lucrările de construcție fuseseră întrerupte de mai bine de un an, fiind reluate la începutul directoratului său, în decembrie 1929⁹². Fire întreprinzătoare și membru activ al Partidului Național Liberal, Emil Panaitescu a insistat pentru accelerarea ritmului ridicării clădirii, folosind toate pârghiile disponibile pentru sensibilizarea Băncii Naționale. A intervenit, de asemenea, și prin rapoarte sau memorii în favoarea susținerii construcției, adresate autorităților din anii respectivi, fiind însă de părere că nu numai căile strict oficiale reprezintă soluția finală: „Entuziasm pentru operele realmente bune și frumoase se va putea afla în România – scria Panaitescu într-unul dintre rapoartele sale prezentate Academiei Române în calitate de director al Școlii. Acolo unde Statul nu mai poate interveni, Societatea trebuie să-și asume onoarea de a sprijini cultura. Am serioase motive de a crede că și în această direcție Școala de la Roma va putea să-și aibă viitorul asigurat.”⁹³

În urma raportului pe care Emil Panaitescu l-a înaintat Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor la începutul anului 1930, privitor la situația în care a găsit Școala Română de la Roma la începutul mandatului, Ministerul a intervenit la rândul său la Banca Națională pentru a dispune accelerarea lucrărilor de construcție la noul edificiu, înștiințând și Academia Română asupra demersului întreprins⁹⁴. Deja în ședința publică a Academiei de la 21 martie 1930, președintele Ioan Bianu prezenta stadiul în care se afla construcția Accademiei di Romania, înfățișea fațada proiectată de arhitectul Antonescu, informând totodată că zidăria este gata și că până la sfârșitul anului se spera într-o finalizare în linii mari a imobilului⁹⁵. În primăvara anului 1931 construcția era într-adevăr, ridicată complet și încheiată la exterior, în luna mai a anului respectiv lucrările fiind concentrate pe finisajele interioare (tencuirea, instalațiile de termoficare, amenajarea băilor și a bucătăriei). Dotarea cu mobilier a noului edificiu a fost asigurată tot de Banca Națională a României. Așa cum arăta directorul Panaitescu în raportul prezentat în sesiunea generală a Academiei, în ședința de la 26 mai 1931, se preconiza darea în primire a întregii clădiri înainte de luna decembrie 1931, urmând ca la sfârșitul anului Școala să fie transferată în noul sediu. În acest scop contractul de închiriere a imobilului din via Emilio del Cavaliere 11 a fost reînnoit doar până la 1 ianuarie 1932. În cursul vacanței Crăciunului din anul 1931 instituția a fost mutată în localul ei propriu, construcția din Valle Giulia fiind deja încheiată⁹⁶.

Școala Română din Roma și-a început funcționarea în noul local în luna ianuarie 1932, unde prin grija lui Emil Panaitescu a fost instalată inscripția *Populus*

⁹² „Academia Română. Anale. Ședințele din 1929-1930”, tom. L, p. 58 (ședința de la 17 ianuarie 1930).

⁹³ Idem, 1930-1931, tom. LI, p. 215 (ședința de la 26 mai 1931).

⁹⁴ Idem, 1929-1930, tom. L, p. 71 (ședința de la 14 februarie 1930).

⁹⁵ Idem, p. 77.

⁹⁶ Idem, 1931-1932, tom. LII, p. 107.

Daco-Romanus hanc sedem in Urbe aeterna Litteris et Artibus faciendam curavit. Împlinirea unui deceniu de funcționare a Institutului de la Roma urma să fie sărbătorită în primăvara anului 1932, iar la 28 februarie 1931 directorul Panaitescu a fost primit în audiență de Mussolini, obținând promisiunea acestuia că va veni personal la inaugurarea proiectată cu acel prilej și că va face o importantă donație de cărți de arheologie, istoria artei și literatură italiană pentru biblioteca Școlii⁹⁷. Pentru inaugurarea oficială care urma să marcheze cei zece ani de existență a Institutului, Emil Panaitescu l-a sondat și pe președintele Consiliului de Miniștri de atunci, Nicolae Iorga, solicitându-i insistent prezența. Inaugurarea noului palat al Academiei române de la Roma a avut loc doar în ianuarie 1933, reprezentând un veritabil succes propagandistic pentru țara noastră. Pe baza unui protocol stabilit anterior de directorul Panaitescu și de Cancelaria șefului guvernului italian, în ziua de 10 ianuarie, în prezența unui public numeros (au fost trimise peste 400 de invitații), alcătuit din membri ai guvernului italian în frunte cu Mussolini, ministrul Educației Naționale, Ercole, președintele Senatului italian, Federzoni, reprezentantul Camerei Deputaților, Dudan, exponenți ai înaltei ierarhii fasciste, guvernatorul Romei, principele Boncompagni, corpul diplomatic acreditat pe lângă statul italian, reprezentanții mediului universitar, directorii și elevii celorlalte academii, iar din partea română ministrul Instrucțiunii Publice și Cultelor, Dimitrie Gusti, trimisul Băncii Naționale, Oțoiu, și secretarul Băncii, Cristescu. A avut loc ceremonia festivă, relatată pe larg pe primele pagini ale jurnalelor importante care au apărut în zilele următoare, îndeosebi la 11 ianuarie 1933, în întreaga Peninsulă. Vizibilitatea asigurată României prin acel eveniment era remarcabilă, mai ales că apărea într-un context stimulator al raporturilor economice româno-italiene⁹⁸. Acest succes diplomatic a fost exploatat de Emil Panaitescu imediat, directorul solicitând Ministrului Afacerilor Străine, Nicolae Titulescu, la 20 februarie 1933, subvenții pentru funcționarea Școlii de la Roma, invocând prevederile art. 23, cap. VI din Regulamentul de funcționare al Școlilor de la Paris și Roma⁹⁹. „Nu cred că trebuie să mai arăt – scria Emil Panaitescu în adresa sa către Ministerul Afacerilor Străine – cum și-a îndeplinit menirea Școala Română de la Roma în primii zece ani de existență. Cu prilejul strălucitei inaugurări a noului edificiu toți Români au simțit mândria de a avea o Instituție la Roma care poate să fie sărbătorită de întreaga

⁹⁷ Idem, 1930-1931, tom. LI, p. 212, 214-215.

⁹⁸ La 4 ianuarie 1933, printr-un decret ministerial se suspenda vreme de un an, până la 31 ianuarie 1933, aplicarea dispoziției decretului interministerial din 19 decembrie 1932 referitoare la plata mărfurilor importate originare sau provenind din România. Pentru detalii vezi „Gazzetta di Venezia”, Venezia, 1933, a. CXCI, nr. 5, 5 ianuarie; *La proroga del patto di amicizia tra l'Italia e la Romania*, „La Nazione”, Firenze, 1933, 75, nr. 7, 8-9 ianuarie, p. 2.

⁹⁹ „Capitolul VI. Veniturile și cheltuielile școlilor. Art. 23. Veniturile școlilor din Paris și Roma constau: a) Din subvențiile votate prin bugetele anuale respective de ministerele de Instrucție, Arte și Externe.” „Monitorul Oficial”, 1921, nr. 105, 13 august, p. 4152.

lume învățată și cunoscută în presa din toate țările. Valoarea publicațiilor *Ephemeris Dacoromana* și *Diplomatarium Italicum*, cum și întreaga organizare și activitate a Instituției, cu biblioteca, cu expozițiile artiștilor, cu conferințele, comunicările și camerele ținute în Școală, toate au contribuit la bunul nume al României. Serviciile pe care, în mod indirect, Școala le-a adus în ultimul timp pentru bunele relații politice dintre Italia și România vă sunt cunoscute. Banca Națională a României a înălțat singură edificiul măreț din Valle Giulia [...] Ar fi însă un mare păcat ca frumosul edificiu să nu poată fi întreținut și ca să fim lipsiți de mijloacele cele mai modeste pentru bunul mers al Instituției. De aceea îmi permit să mă adresez și d-voastră, ca ministru care aveți sub directa d-voastră supraveghere întreaga activitate care se desfășoară în afară de țară, rugămintea de a sprijini Școala Română de la Roma [...] Până astăzi numai ministerele de instrucție și de arte au acordat amândouă anual 1.200.000 lei¹⁰⁰. Această sumă servește pentru întreaga întreținere a edificiului, pentru cărbuni, lumină, apă, etc., pentru bibliotecă, pentru plata personalului, pentru indemnizația secretarului și a directorului, pentru tipărirea publicațiilor / un volum costă circa 300.000 lei /, pentru excursiile Școlii și diferite ajutoare de studii, fotografii, călătorii, etc. [...] În noul edificiu de fapt nu mai vedem posibilitatea de a putea continua cu această sumă. Numai printr-o scăpare din vedere Ministerul de Externe nu și-a dat contribuția pentru Școala de la Roma și suntem siguri că d-voastră veți corecta cât mai grabnic eroarea. De altfel Instituțiile similare de la Roma se bucură de un tratament egal din partea ministerelor de externe ale țărilor pe care le reprezintă. Institutul arheologic german depinde financiar direct de *Kulturamt*-ul din ministerul de externe al Reich-ului, iar *L'École Française* este subvenționată de către Quai d'Orsay.”¹⁰¹

Solicitarea lui Panaitescu din 1933 este semnificativă pentru istoricul Accademiei di Romania deoarece reprezintă prima tentativă de instituire a practicii subvenționării Școlii din Roma de către Externele românești, în vederea susținerii costurilor de întreținere a impunătorului edificiu recent inaugurat. Implicarea Ministerului Afacerilor Străine a fost reclamată chiar de directorul instituției și argumentată prin rolul important în politica românească de propagandă indirectă, culturală, pe care instituția îl deținea. Precedentul a fost apoi transformat în practică

¹⁰⁰ Subvenția acordată de Ministerul Instrucțiunii pentru funcționarea Școlii din Roma era de 650.000 lei anual în anul bugetar 1924-1924 (data încheierii unui an bugetar era 31 martie). În anul 1927 Școlii Române din Roma îi erau acordate două subvenții (900.000 lei de la Ministerul Instrucțiunii și 700.000 lei de la Ministerul Cultelor și Artelor), totalul fiind de 1.600.000 lei. Suma a fost menținută până la începutul anilor '30, pentru ca în urma crizei economice să fie redusă la 1.200.000 în anul financiar 1930-31. „Academia Română. Anale. Ședințele din 1924-1925”, tom. XLV, p. 139; Idem, 1927-1928, tom. XLVIII, p. 29; Idem, 1929-1930, tom. L, p. 56; Idem, 1930-1931, tom. LI, p. 213.

¹⁰¹ G. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 215-217.

în perioada regimurilor ideocratice de dreapta și de stânga, încercându-se limitarea activității Școlii la cea specifică unei oficine de propagandă¹⁰².

O altă realizare importantă a directoratului lui Emil Panaitescu la Școala Română din Roma a fost reluarea ciclului de conferințe științifice ale Institutului, inaugurat de Vasile Pârvan și suspendat în urma morții acestuia. Pe întreg parcursul

¹⁰² Prin noul Regulament de funcționare al Școlilor Române de la Roma și Paris din 28 mai 1942 – care împreună cu noua Lege pentru organizarea Școlilor Române de la Roma și Paris din 16 mai 1941 (reglementare ce abroga Legea pentru înființarea Școlilor Românești de la Paris și Roma din 31 octombrie 1920 și vechiul Regulament de aplicare a acestora din 13 august 1921), stabilirea principiilor normative după care ființau și erau organizate cele două institute –, era consacrat statutul celor două Școli de centru de propagandă culturală românească. Cu toate că subvenția pe baza căreia funcționau institutele era înscrisă în bugetul Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor (art. 26 al noului Regulament), nefiind deci angajat în vreun fel Ministerul Afacerilor Străine (se prevedea doar că: „La acestea [subvențiile pentru fiecare Școală] se adaugă eventualele subvenții regulate sau întâmplătoare, acordate de autorități, de instituțiuni publice sau particulare și orice fel de donațiuni sau venituri din donațiuni”), art. 24 al Regulamentului din mai 1942 stipula cu claritate: „Cele două școli vor fi nu numai un adăpost pentru membri, ci și centre de cultură și de propagandă științifică în folosul țării, și locuri de întâlnire pentru prietenii României. De aceea, bibliotecile respective vor conține nu atât publicații care se pot găsi în marile depozite de cărți ale Romei și Parisului, cât mai ales, tot ce se referă la istoria, literatura, filologia, filosofia, arta, economia românească, etc., și – pe cât posibil – la Sud-Estul european. Aceste biblioteci specializate vor cuprinde secțiuni de cărți, stampe, filme documentare, diapozitive, fotografii, colecții de discuri de gramofon, materiale muzicale și statistice, obiecte de expoziție, toate acestea în legătură cu România și – eventual – cu Sud-Estul European”, „Monitorul Oficial”, 1942, a. CX, nr. 122, 29 mai, p. 4418. Rolul Ministerului Afacerilor Străine în susținerea activității Accademiei di Romania s-a conturat în contextul evenimentelor internaționale din toamna anului 1943, când Legația noastră pe lângă Sfântul Scaun și directorul Școlii din Roma de atunci, Scarlat Lambriano, au făcut repetate demersuri pe lângă oficialitățile vaticane ca, în cazul ocupării Romei de către anglo-americani, Accademia di Romania să fie pusă sub ocrotirea Sfântului Scaun. Se discutau atunci și chestiuni de ordin financiar, precum înființarea la Roma a unui fond special de întreținere a Școlii, pentru cel puțin 7-8 luni, deoarece în cazul unei eventuale ocupări de către anglo-americani a centrului Italiei, transferul normal al subvențiilor, prin instituțiile bancare de la Roma, nu ar mai fi fost posibil. Acesta a fost momentul în care Ministerul Educației Naționale și cel al Afacerilor Străine au început să examineze împreună chestiunea transferului sumelor necesare pentru întreținerea Școlii Române de la Roma. Tot din acest moment se poate constata conturarea unui raport privilegiat între Legația noastră pe lângă Sfântul Scaun – unde, nu întâmplător, era consilier de legație, însărcinat cu probleme culturale și cu sarcina specială de a aduce în țară copia Columnei Traiane, Emil Panaitescu – și Școala Română de la Roma. Momentul concret în care Ministerul Afacerilor Străine intervine pentru subvenționarea întreținerii Școlii din Roma este luna aprilie 1946, când în urma dispozițiilor ministrului Educației Naționale, Ștefan Voitec, Legația noastră pe lângă Sfântul Scaun a avansat suma de 1.000 franci elvețieni din fondurile sale pentru Școala Română din Roma, avertizându-l despre respectivul vărsământ pe ministrul Afacerilor Străine, Gheorghe Tătărescu, care atunci era și vice-președintele Consiliului de Miniștri în guvernul Petru Groza. Măsura a fost luată din cauza împrejurărilor excepționale în care se găsea Școala și în așteptarea soluționării problemei fondurilor sale de către Ministerul Educației Naționale. Vezi documentele la G. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 222-228. Ar mai fi de remarcat că Ministerul de Externe a fost acela care a promovat redeschiderea la Roma a Accademiei di Romania în 1967, printr-un schimb de note diplomatice în data de 10 august 1967, fiind prevăzută pentru reciprocitate concesionarea la București a unui imobil pentru activitățile culturale italiene. Mario Giuliano, Fausto Lanfranchi, Tullio Treves, *Corpo-indice degli accordi bilaterali in vigore tra l'Italia e gli stati esteri*, con il contributo del Consiglio Nazionale delle Ricerche, Milano, Dott. A. Giuffrè Editore, 1968, p. 375.

deceniului 1930-1940, directorul Panaitescu a menținut tradiția ciclurilor anuale de conferințe, bucurându-se de colaborarea unor învățați italieni care fuseseră apropiați ai lui Vasile Pârvan, precum E. Pais, R. Paribeni, G. De Sanctis, C. Ricci, U. Antonielli, A. Muñoz, G. Calza, G. Q. Giglioli, É. Mâle, Eugenia Strong. A avut în atenție invitarea directorilor celor trei mari școli istorice și arheologice europene, care aveau Academii la Roma (germană, franceză și britanică), la seria de conferințe a Institutului românesc, colaborând pe linia tradiției stabilite de Pârvan cu directorul Școlii Franceze, É. Mâle, cu subdirectorul Școlii Engleze, Eugenia Strong, sau cu directorul Institutului Arheologic German din Roma, Ludwig Curtius. De asemenea, a considerat utilă cultivarea raporturilor științifice cu Școlile mai noi de la Roma, invitându-i să vorbească pe Axel Boëthius, directorul Institutului Arheologic Suedez din Roma, sau pe G. J. Hoogewerff, directorul Institutului Olandez.

Analizând participarea la conferințele Școlii Române din Roma, organizate în perioada directoratului lui Emil Panaitescu, a diverșilor oameni de știință sau exponenți ai vieții politice a Italiei celui de-al doilea deceniu interbelic, se poate remarca abilitatea directorului Institutului românesc de a-și crea relații semnificative atât în mediul academic italian, bucurându-se de colaborarea unor remarcabili specialiști precum istoricul antichității Gaetano De Sanctis, istoricul Ettore Pais, arheologul și istoricul Roberto Paribeni, arheologul Amedeo Maiuri, istoricul Jérôme Carcopino sau arheologul Enrico Josi, de concursul unor înalți reprezentanți sau apropiați ai ierarhiei fasciste, precum Giuseppe Bottai, Biagio Pace sau Antonio Muñoz și de susținerea unor oficialități vaticane, precum cardinalul Eugène Tisserand sau mhr. Bartolomeo Nogara, directorul general al Muzeelor și Galeriilor Vaticanului. Unele dintre aceste raporturi au fost cultivate de Emil Panaitescu pe linia deschisă de Vasile Pârvan, dar multe dintre relații au fost create în perioada directoratului său, oferind Școlii Române din Roma o semnificativă vizibilitate la nivelul înalților oficiali ai statului italian și ai ierarhiei Sfântului Scaun¹⁰³.

Un alt aspect al funcționării Școlii Române din Roma în perioada în care Emil Panaitescu a fost director al instituției este îmbogățirea considerabilă a fondului de carte, prin donații sau prin schimb pe baza publicațiilor Institutului. Biblioteca Școlii Române din Roma, fondată în anul 1923 din inițiativa primului director, Vasile Pârvan, a pornit de la o bază de 2000 de volume, cumulate prin contribuția Academiei Române în primul rând, din colecțiile sale (lucrările fiind dăruite sau doar puse la dispoziție), dar și cu ajutorul unor donații (din țară – cărțile venind din partea Fundației Culturale „Principele Carol”, a Ministerului Cultelor și Artelor, a Ministerului Instrucțiunii Publice prin „Casa Școalelor” sau prin grija

¹⁰³ „Academia Română. Anale. Ședințele din 1929-1930”, tom. L, p. 56-57; 1930-1931, tom. LI, p. 213-214; 1938-39, tom. LIX, p. 177-178; 1939-1940, tom. LX, p. 201-202; Em. Panaitescu, *Prefazione*, în „Ephemeris Dacoromana”, 1930, 4, p. IX; Idem, *Prefazione*, „Ephemeris Dacoromana”, 1932, 5, p. XI; Idem, *Prefazione*, „Ephemeris Dacoromana”, 1935, 6, p. X-XI; Idem, *Prefazione*, „Ephemeris Dacoromana”, 1937, 7, p. IX-X.

celor mai importante edituri românești precum „Cultura Națională”, „Cartea Românească”, „Socec”, „Steinberg”, „F. Göbl și Fiii”, „Pavel Suru” –; din Italia, contribuțiile în volume aparținând unor instituții și asociații culturale precum Ministerul Afacerilor Externe al Italiei sau Fundația „Leonardo”; din Franța sau Bulgaria)¹⁰⁴. Orientarea pe care a dat-o directorul-fondator Bibliotecii Școlii Române din Roma, aceea de fond de carte specializat în romanitatea orientală, a fost menținută și în perioada în care Institutul nostru din capitala Italiei s-a aflat sub conducerea lui G. G. Mateescu sau Emil Panaitescu, urmărindu-se completarea colecției cu publicațiile mai importante sârbești, bulgărești, grecești, maghiare sau rusești, precum și cu principalele scrieri în limbile occidentale referitoare la latinitatea răsăriteană, scopul bibliotecii fiind acela de a oferi bursierilor români instrumentul complementar necesar pregătirii lor în mediul universitar roman, dar și de a pune la dispoziția studioșilor interesați de istoria, arheologia, arta și cultura românească sau sud-est europeană un material informativ bogat și ajurnat. Biblioteca Școlii Române din Roma s-a îmbogățit cu un important fond cuprinzând volume de specialitate, mai ales de arheologie și istorie antică, la sfârșitul anilor '20 Vasile Pârvan donând prin testament întreaga sa colecție de cărți bibliotecii Institutului fondat prin contribuția sa în capitala Italiei¹⁰⁵.

La începutul anilor '30, în condițiile în care proaspătul director al Școlii Române din Roma, Emil Panaitescu, era preocupat de echilibrarea bugetului instituției, de stingerea datoriei la Cultura Națională și de investiții masive în tipărirea numerelor restante ale anualelor Institutului, principala cale de îmbogățire și ajurnare a bibliotecii Școlii a rămas schimbul, volumele IV din „Ephemeris”, respectiv II din „Diplomatarium”, apărute în 1930, reprezentând o utilă monedă de schimb. „Datorită publicațiilor noastre – arăta directorul Panaitescu în raportul său către Academia Română din mai 1931 – biblioteca a reușit să sporească având un schimb regulat cu aproape toate publicațiile periodice similare din toate țările din Europa și din America.”¹⁰⁶

Cu ocazia inaugurării noului edificiu al Școlii Române la începutul anului 1933, șeful guvernului de la Roma, Benito Mussolini, a făcut o însemnată donație de carte, cuprinzând cele mai reprezentative volume și colecții de arheologie, istoria artei și literatură italiană, pe linia promovării interesului pentru latinitate și romanitate în spațiul european, considerând în acest sens benefică orientarea tematică a bibliotecii Școlii noastre din capitala Italiei. Donația a fost anunțată încă din 1931, cu prilejul audienței acordate la 28 februarie directorului Școlii Române din Roma, care l-a invitat pe I. Duca la proxima inaugurare a edificiului. Ulterior s-au adăugat alte donații, precum cea a Ministerului Instrucțiunii Publice din Franța, așa încât în anul 1935 fondul de carte al Școlii din Roma depășea 10.000 de

¹⁰⁴ V. Pârvan, *Proemio*, „Ephemeris Dacoromana”, 1923, 1, p. VI.

¹⁰⁵ Vasile Pârvan. *Corespondență și acte*, p. 327; *Scrisori către Ioan Bianu*, ediție și note de Marieta Croicu și Petre Croicu, vol. II, București, Edit. Minerva, 1975, p. 252.

¹⁰⁶ „Academia Română. Anale. Ședințele din 1930-1931”, tom. LI, p. 213.

volum. În același an, nivelul schimbului de periodice ajunsese la aproximativ 100 de reviste, toate obținute numai pe baza difuzării anuarelor Școlii, solicitate în asemenea măsură încât numărul al VI-lea al „Ephemeris”-ului a trebuit să fie tipărit într-un tiraj mărit. La publicațiile periodice intrate în biblioteca Institutului de la Roma, se adăugau revistele procurate prin abonament sau cele primite ca donație, obținându-se un total de 187 de periodice¹⁰⁷.

Pe parcursul anului universitar 1936-1937, Biblioteca Școlii Române din Roma s-a îmbogățit cu încă 745 de volume, iar tot din necesități de schimb, tirajul numărului VII al „Ephemeris”-ului a fost din nou mărit, de la 600 de exemplare la 1000¹⁰⁸. Rata creșterii anuale a colecției de cărți a Școlii a sporit și ea considerabil, devenind aproape dublă în 1939. Astfel, de la 1 mai 1938 până la 1 mai 1939, biblioteca Academiei de România s-a îmbogățit cu 1361 volume. Organizarea ei, începută în imobilul din Via Emilio del Cavaliere nr. 11 prin interesul direct al unuia dintre primii membri ai Școlii, istoricul și criticul de artă Alexandru Busuioceanu, a fost continuată de asemenea pe baza contribuției *alunni*-lor instituției, mai ales a acelor care funcționaseră ca bibliotecari înainte de venirea la Roma sau care aveau preocupări de arhivistică și biblioteconomie. „Biblioteca noastră [...] – arăta directorul Panaitescu în raportul către Academia Română din mai 1939 – este [...] bine organizată, deschisă, conform cu normele tuturor bibliotecilor similare, cercetătorilor. Am avut prilejul să constat în acest an că anume cărți privitoare la țările dunărene și balcanice cerute de către diferiți învățați nu se pot afla în Roma decât în biblioteca noastră.”¹⁰⁹

Dezvoltarea Bibliotecii Școlii Române din Roma la începutul anilor '40 reclama deja prezența unui bibliotecar permanent, așa cum evidenția și directorul Panaitescu în raportul său către Academia Română din mai 1940¹¹⁰, funcția de bibliotecar al Școlii fiind stabilită și retribuită doar prin noua Lege de organizare a Școlilor Române de la Roma și Paris din 16 mai 1941¹¹¹.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 215; Em. Panaitescu, *Prefazione*, „Ephemeris Dacoromana”, 1935, 6, p. XI.

¹⁰⁸ Em. Panaitescu, *Prefazione*, „Ephemeris Dacoromana”, 1937, 7, p. XI.

¹⁰⁹ „Analele Academiei Române. Debaterile”, 1938-1939, tom. LIX, p. 178.

¹¹⁰ *Ibidem*, 1939-1940, tom. LX, p. 203.

¹¹¹ Articolul 15 din Legea de organizare a Școlilor Române de la Roma și Paris din anul 1941 prevedea ca fiecare dintre amintitele instituții să aibă un bibliotecar, numit de Ministerul Instrucției, Educației, Cultelor și Artelor pe baza recomandării directorului. Raportul privilegiat dintre foștii membri ai Școlii și instituția noastră de cultură din capitala Italiei era dovedit și de specificarea făcută în articolul normativ în discuție, care stipula că bibliotecarul trebuie să fie desemnat dintre foștii bursieri ai Institutului. În ceea ce privește partea financiară, legea stabilea că salariul bibliotecarului urma să fie prevăzut în bugetul Ministerului Instrucției, Educației, Cultelor și Artelor, fiind egal cu acela de cancelar din legația noastră în țara respectivă. Articolul conținea și o prevedere în legătură cu statutul din învățământ al bibliotecarului, indicând că, dacă acesta e membru al corpului didactic, va beneficia de concediu din oficiu. Aceste dispoziții referitoare la bibliotecarii Școlilor noastre din străinătate erau completate de articolul 15 din Regulamentul de organizare a amintitelor instituții din mai 1942, care prevedea suportarea cheltuielilor de deplasare a bibliotecarilor și familiei acestora, la intrarea în serviciu și la încheierea misiunii, în cazul în care respectivul era funcționar public. „Monitorul Oficial”, 1941, a. CIX, nr. 115, 17 mai, p. 2655; 1942, a. CX, nr. 122, 29 mai, p. 4416.

Analizând evoluția Școlii Române din Roma în perioada în care Emil Panaitescu s-a aflat la conducerea instituției, se poate afirma că s-au înregistrat rezultate remarcabile în primul rând în ceea ce privește continuarea publicațiilor institutului și stabilirea unui ritm relativ constant al tipăririi acestora, precum și în stabilirea noului sediu, o clădire românească, încheierea construcției și intrarea în funcțiune a noului edificiu al Școlii rezolvând numeroasele probleme financiare și de spațiu. Directoratul lui Emil Panaitescu a fost cel mai lung din istoria Școlii Române din Roma, chiar dacă nu a avut caracterul permanent, conferit prin lege și recomandarea Academiei, cum a fost în cazul directorului-fondator, academicianul Vasile Pârvan. Rolul primordial al Academiei Române în funcționarea Școlii Române din Roma în această perioadă a constat tocmai în recomandarea periodică a directorului, propus bienal cu mandat temporar, instituindu-se astfel o supraveghere permanentă a celui mai înalt for științific al țării asupra întregii activități, științifice și administrative, a institutului nostru din capitala Italiei, pus la curent cu întreaga evoluție a Școlii prin rapoartele anuale ale directorului. Menținerea profesorului Emil Panaitescu în funcția de director al Școlii Române din Roma s-a datorat în primul rând Academiei Române, care a pus în balanță, cu cunoscuta imparțialitate și detașare, realizările și necesitățile instituției, trecând peste opinii de moment și subiectivismul personal, contrapunând, de exemplu, decizia ei luată prin vot chiar părerilor unui Nicolae Iorga. Beneficiile acestei decizii au constat în primul rând în continuitatea la conducerea Școlii, ca o fericită alegere după evoluția instituției din a doua jumătate a anilor '20, când schimbările la intervale scurte survenite după moartea lui Pârvan au încetinit activitatea institutului, au blocat apariția anualelor și au înghețat lucrările de construcție la noua clădire. Confruntată cu vidul de autoritate în urma decesului lui Vasile Pârvan și cu dificila alegere între discipolii acestuia, niciunul dintre ei pe deplin maturizat științific și meritos într-atât încât să asigure același nivel de reprezentare a științei și culturii românești în capitala Italiei pe care îl oferise savantul, Academia Română a propus în primul rând un spirit practic, și rezultatele nu s-au lăsat așteptate. Deoarece, în ciuda personalității sale discutate – obiect al multor ironii și critici – Emil Panaitescu s-a remarcat în fruntea Școlii Române din Roma în primul rând ca un bun organizator, eficient în stabilirea și menținerea contactelor științifice și administrative, iar Accademia di Romania, ca simbol al culturii române în capitala Italia, oglinda și cartea de vizită cea mai aleasă a națiunii noastre, este rezultatul cel mai concret și palpabil al directoratului său.

Emil Panaitescu (1885-1958) e la Scuola Romana di Roma

Riassunto

La Scuola Romana di Roma, fondata nel 1920 in seguito all'iniziativa promossa dagli accademici Vasile Pârvan e Nicolae Iorga, iniziò la sua attività il 1 novembre 1922. Nel periodo tra le due guerre, l'Istituto di Roma – diventato uno dei centri di eccellenza della cultura romana all'estero

– fu guidato nei primi anni dal vicepresidente dell'Accademia Romena, Vasile Pârvan e, dal 1927 al 1940, da due tra i suoi più noti alunni (George G. Mateescu ed Emil Panaitescu). L'ultimo ricoprì la carica di direttore della Scuola Romena di Roma negli anni '30 e legò definitivamente il suo nome all'edificazione della nuova ed imponente sede dell'istituzione, sita in Valle Giulia.

Nato l'11 febbraio 1885 a Cudalbi, nell'odierna provincia di Galați, Emil Panaitescu seguì, nel primo decennio del Novecento, i corsi della Facoltà di Lettere dell'Università di Bucarest, dove si laureò nel 1908. La sua preparazione universitaria fu contrassegnata dal modello offertogli da Nicolae Iorga, il cui discepolo fedele diventò. Il rapporto con Nicolae Iorga, lungo una vita e contrastato in particolare dalla metà degli anni '20 – quando Panaitescu sposò la figlia del noto diplomatico romeno Alexandru Emanuel Lahovary, acquisendo un'ottima posizione nel mondo politico e diplomatico romeno –, il rapporto con Vasile Pârvan, saldato alla fine della grande guerra, nel contesto della collaborazione al progetto di fondazione dell'Università romena di Cluj o quello particolarmente importante con la regina Maria di Romania, consolidato negli anni 1917-18, quando Panaitescu fu il capo dell'ufficio informazioni del Ministero della Guerra, rappresentano punti di riferimento della sua biografia.

Il suo destino si coniuga con quello della Scuola Romena di Roma già dagli inizi degli anni '20, nel periodo 1922-1924 essendo borsista della prima generazione di studiosi della scuola e specializzandosi in topografia e antichità romane. Raccomandato dall'Accademia Romena per la carica di direttore della Scuola di Roma nel settembre 1929 e riconfermato più volte durante gli anni '30, Emil Panaitescu rimane nella storia dell'istituzione come un ottimo organizzatore. La pubblicazione, sotto la sua guida, dei sei numeri (IV-IX) dell'annuario della scuola, „Ephemeris Dacoromana” e dei tre volumi di documenti (II-IV) del „Diplomatarium Italicum”, la continuazione della serie annuale di conferenze dell'Istituto, con la partecipazione di specialisti italiani o dei professori e direttori delle altre Scuole straniere di Roma, secondo il modello promosso da Pârvan, l'aumento del numero dei volumi della biblioteca dell'Istituto o l'inaugurazione, nel gennaio 1933, del nuovo locale della Scuola sono i risultati più importanti della sua attività in veste di direttore della Scuola Romena di Roma.

Parole chiave: Storiografia, Scuola Romena, Roma, Benito Mussolini.